

תיאור ראשוני של לשון מדרש שיר השירים רבה ודוגמת מהדורתו

עריכתו של מדרש שיר השירים רבה תוארכה, על פי ספר המקורות של מפעל המילון ההיסטורי שבאקדמיה ללשון העברית, בערך לזמן שבו נערך מדרש בראשית רבה.¹ המטרה העיקרית של מאמרי היא אפוא להשוות את לשונו של מדרש זה ללשון מדרש בראשית רבה, כפי שתארה מ' סוקולוף.²

לשון בראשית רבה היא הלשון שפרופ' קוטשר המנוח כינה אותה "העברית של האמוראים הארצישראליים";³ סוקולוף העדיף לקרוא לה "לשון חכמים ב" (להלן לח"ב), בניגוד לעברית של תקופת המשנה ומדרשי ההלכה, שלה קרא "לשון חכמים א" (להלן לח"א).⁴

מתוך השוואת לשונם של שני המדרשים העליתי, שמבין התכונות שנחשבו טיפוסיות ללח"ב כמעט שאין תכונות הנמצאות בשיר השירים רבה.

כתב-יד היסודי שהשתמשתי בו בתיאור לשון שהש"ר הוא כתב-יד ואטיקאן 76 (להלן ו),⁵ שאנשי מפעל המילון ההיסטורי בחרו בו כנוסח היסוד לעבודותיהם.⁶ אף שכתב-יד זה אינו משובה, בכל זאת אפשר לומר, שהוא הטקסט הטוב ביותר שיש בידינו, אם אנו מביאים בחשבון היבטים שונים, כגון שלמות הטקסט, מצבו הפיסי של כתב-היד, עתיקותו היחסית וכו'. זהו כתב-יד שנכתב בקפידה רבה יחסית,

1 ספר המקורות, חלק ראשון – למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים, האקדמיה ללשון העברית, מהדורה שנייה, ירושלים תש"ל, עמ' 24.

2 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 257-301.

3 Y. Kutscher, "Hebrew Language", *EJ*, vol. 16, col. 1590-1607

4 מ' סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 258.

5 H. Cassuto, *Bybliothecae Vaticanae Codices Manuscripti...*, Ex Aedibus Vaticanis, 1956, p. 112

6 אני משתמש בצילום של הטקסט ובהתקנתו בידי אנשי מפעל המילון ההיסטורי; פרופ' ז' בן-חיים, באמצעות ד"ר מישור ופרופ' בראשר, אישר לי בנדיבות לב גדולה לקבל העתק של המהדורה הפנימית הזאת. לשלושתם מודה אני מאוד. כן אני מודה מאוד לאקדמיה על הקונקורדנציה לשהש"ר, שקיבלתי ממש עם מסירת מאמר זה לדפוס.

ונראה, שבדרך כלל הסופר הבין את הטקסט שהעתיק (חוץ מהמלים היווניות, ולעיתים גם הטקסט הארמי).⁷

לכתב-יד ו אין קולופון, אבל לפי הנתונים הפליאוגרפיים אפשר לקבוע את תאריך כתיבתו למאה הי"ד (±1350). אין זה כתב-היד העתיק ביותר של שהש"ר; לכתב-יד פארמה 1240⁸ יש קולופון משנת 1270, ויש גם כמה קטעי גניזה שהם אולי עתיקים יותר.

והרי העדים של מדרש זה, וסימנם במאמר:

(א) כתב-היד שבהם השתמשתי באופן קבוע ומלא:

(1) כתב-יד שלמים:

ו = כ"י ואטיקאן 76 משנת 1350.

ב = כ"י אוקספורד בודלי Seld. Sup. 102, משנת 1513 (נויבאואר מס' 164/2).⁹

מ = כ"י מינכן 2, 50 מה-Bayerische Staatsbibliothek, משנת 1552.¹⁰

(2) קטעים:

ק = כ"י קמברידג' Add.1504, ללא תאריך, שבעה דפים.

ב2 = כ"י אוקספורד בודלי Or.115, ללא תאריך, עמוד אחד (נויבאואר מס' 340/9).

(3) קטעי גניזה:

א = כ"י לנינגראד אנטונין 104 ו-998, שישה עמודים.¹¹

ט1 = כ"י טיילור-שכטר C.2,51, ארבעה עמודים.

ט2 = כ"י טיילור-שכטר C.2,20, שני עמודים.

ט3 = כ"י טיילור-שכטר C.2,119, שני עמודים.¹²

7 שיעור הטקסט הארמי בשהש"ר הוא כ-16%, כנגד 25% בבראשית רבה. בדיקת הלשון הארמית בכ"י ו נעשת עתה כדי לעמוד על טיבה.

8 גולדשטיין, "מדרש שיר השירים רבה בכתב-יד פרמה 1240", קבץ על יד, סדרה חדשה, ספר ט (יט), ירושלים תש"ם, עמ' 3-24.

9 A. Neubauer, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford 1886

10 M. Steinschneider, *Die Hebraeischen Handschriften der K. Hof-und Staatsbibliothek*, Muenchen 1875, p. 23; S. Chodowski, *Observationes criticae in Midrasch Schir Haschirim, secundum Cod. Monac. 50 Orient.*, 1877

11 צ"מ רבינוביץ, "נוסח קדמון של מדרש שיר השירים רבה", גנזי מדרש, תל-אביב תשל"ז, עמ' 83-100.

12 צ"מ רבינוביץ, "קטע קדמון משיר השירים רבה", שם, עמ' 101-107.

- 4ט = כ"י טיילור-שכטר F.17,57, שני עמודים.¹³
 2ב = כ"י אוקספורד בודלי Heb. d. 47, ללא תאריך, שמונה עמודים (נויבאואר מס' 2669/4).
 3ב = כ"י אוקספורד בודלי Heb. e. 75, ללא תאריך, ארבעה עמודים (נויבאואר מס' 2828/3).
 4ב = כ"י אוקספורד בודלי Heb. e. 77, ללא תאריך, ארבעה עמודים (נויבאואר מס' 2851/19).
 בק = כ"י בודאפסט קאופמן 27, ללא תאריך, שני עמודים.¹⁴

(ב) כתבי־יד שעד כה לא השתמשתי בהם ברציפות:

(1) שלמים:

פ = כ"י פראנקפורט Heb. 133/6 מה־Stadts-Und Universitaetsbibliothek, ללא תאריך, שלם.¹⁵

(2) קטעים:

פמ = כ"י פארמה דה־רוסי 1240, משנת 1270, שבו הטקסט של שיר השירים רבה נמצא באמצע הטקסט של פסיקתא רבתי, וכולל רק את הפרשה הראשונה.
 11 = כ"י ואטיקאן 249/9, משנת 1450 בערך, שבו הטקסט אינו רציף, וכולל רק את הפרשה הראשונה.

(3) קטעי גניזה:

כ"י טיילור-שכטר C.2,4, שני עמודים.

כ"י אדלר 2596 ו־2818 (לפי ספר המקורות).¹⁶

(ג) מהדורות:

פי = מהדורה של מדרש רבה לחמש המגילות, שיצאה לאור לראשונה בפיזארו בשנת 1519 (עד כה לא השתמשתי בה ברציפות).¹⁷
 וי = מהדורה של מדרש רבה, שיצאה לאור בוילנה בשנת 1878.¹⁸

13 צ"מ רבינוביץ, "קטע קדמון של מדרש שיר השירים רבה", שם, עמ' 108-117.

14 A. Scheiber, "Ein Fragment aus dem Midrasch Schir Haschirim Rabba aus der

Kaufmann Geniza", *Acta Orient. Acad. Scient. Hung.* 32 (2), 1978, pp. 231-243

15 E. Roth & L. Prijs, *Hebraeische Handschriften*, 1A, p. 192; כנראה זהו אותו כתבי־

16 שעתיק קפלן ושעליו מדבר לקס; וראה, S.T. Lachs "The Proems of Canticles Rabba", pp. 225-239

JQR 56 (1965-66), pp. 225-239

17 כ"י אדלר 2571 רשום במפעל המילון ההיסטורי כשייך לשהש"ר (אבל לא בספר המקורות), וגם

18 שייבר קובע במאמרו הנ"ל שהוא שייך לשהש"ר, אבל אני בטוח שהטקסט בקטע זה אינו

משהש"ר. יש דרשות מקבילות במדרש תנחומא ובויקרא רבה, ואכתוב על זה בהודמנות אחרת.

17 לפי "מהדורת צילום", דפוס "ספרים", ברלין תרפ"ו.

18 בית־דפוס של האלמנה והאחים ראם; מהדורה חדשה, ירושלים תשכ"א.

החומר הנדון כאן הוא מצומצם: לא נעסוק במדרש שהש"ר כולו אלא רק בפרשתו הראשונה ובמספר קטעים של שאר המדרש, בסך הכול כשליש מן הטקסט כולו; חלק זה משתרע על פני שלושים ושבעה דפים של כתב-יד ו. מסתבר שהקווים החשובים של לשון המדרש הזה מופיעים כבר בחומר זה; אולם מכיוון שעלינו לצמצם את התוצאות לקורפוס הנבדק, איננו יכולים עדיין לקבוע כללים ודאיים וסופיים.

כשאנו מדברים על מדרש שיר השירים עלינו לבאר, שיש לפחות שלושה "מדרשי שיר השירים" שונים, ויש להבחין ביניהם בבירור. אחד מהם פורסם בידי א' גרינהוט בשנת תרנ"ז לפי כתב-יד "ישן מן הגניזה", שיש בו קולופון משנת 1147;¹⁹ השני פרסמו ש' באבר לפי כ"י פארמה 541, מהמאה ה"ג-י"ד בשנת תרנ"ה;²⁰ השלישי הוא מדרש רבה לשיר השירים, המוכר גם בשם "מדרש חזית", שפורסם לראשונה בפזארו בשנת 1519, ובו נדון כאן.

אף על פי שלא ערכתי בעצמי השוואה של שלושת החיבורים האלה, אפשר לומר שבטקסטים של שלושתם יש נוסחאות מקבילות, אבל יש גם הרבה חומר נבדל, וסדר העריכה של הטקסט גם הוא שונה. מדרש רבה לשיר השירים הוא בלי ספק העתיק ביותר מבין שלושתם, והוא קרוב במידה לא קטנה למדרשי האגדה החשובים, כלומר ל"בראשית רבה" ול"זיקרא רבה". לפי ספר המקורות של המילון ההיסטורי תאריך עריכתם הוא בשנת 600 (± 100) לספירה.

רוב הדוגמאות במאמר זה הן מכתב-יד ו, ואיני מציין את סימנם של כתב-היד אלא כשהמובאה היא מכתב-יד אחר או כשיש חילופי נוסח מעניינים. הדוגמאות מובאות לפי מספרי המיון בהתקנה של מפעל המילון ההיסטורי; כאן יש לקרוא אותם משמאל לימין, והרי ביאורם: המספר הראשון מצד שמאל מצביע על הפרשה במדרש, אשר מתאימה תמיד לסדר הפרקים בספר שיר השירים המקראי; המספר השני מציין את הפסוק המקראי (בתוך הפרק = פרשה) שעליו דורשים; השלישי מציין את מספר הפירוש, ובמעמד הרביעי מופיע מספר הפסקה בתוך הפירוש. (במהדורה עצמה מספר זה מופיע בסוגריים בראש הקטע, ושלושת המספרים הראשונים נדפסים ימינה לו.)

א. הכתיב בכתב-היד של שיר השירים רבה

בדרך כלל הכתיב אינו שונה מזה שתיאר אפשטיין כנהוג בכתב-היד העתיקים של ספרות התנאים, והרי כמה דוגמאות בודדות לכך (לפי הסדר שבספרו של אפשטיין):²¹

19 מדרש שיר השירים... ע"י א"ה גרינהוט, ירושלים: תרנ"ז. מהדורה חדשה יצאה לאור בידי ש"א ורטהימר, מדרש שיר השירים, ירושלים תשמ"א.

20 ש' באבר, מדרש זוטא על שיר השירים, רות, איכה וקהלת..., ברלין: תרנ"ה; נדפס מחדש בתל-אביב, ללא תאריך. וראה הקטלוג של דירוסי, כרך ב, עמ' 73.

21 י"נ הלוי אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה², תל-אביב: תשכ"ד, מעמוד 1207 ואילך.

1. "של": לגבי כתבי-היד המאוחרים של שהש"ר ניתן לומר די בוודאות, שכמעט תמיד "של" כתובה בנפרד מהמלה שבאה אחריה. (ויש מקרים קשים לקריאה, שכן בכתבי-היד המלים סמוכות זו לזו עד שלעתיים קרובות אי אפשר להבחין במדויק אם הן נפרדות או דבוקות.) אבל בקטעי הגניזה "של" תמיד דבוקה למלה שלאחריה; למשל: "שלמלך" א 1.12.2.2, "שלישראל" א 1.12.2.4, "שלמעלן" ב 2.7.1.7. בדומה מצאנו שלוש היקריות שבהן "של" מצטרפת למלה מיודעת (בכולן אותה המלה) "שלקב"ה" ב 1.15.4.5, 2.7.1.5, 2.7.1.6, לעומת "של הקב"ה" בכתבי-היד האחרים. לא מצאנו בקטעי גניזה דוגמאות נוספות לצירוף "של" + מלה מיודעת.²²

2. לגבי סיומת הרבים בחילוף -ים/-ין יש לומר, שבאופן שיטתי צורות הריבוי של שמות עצם (ושל שמות תואר ושל צורות בינוני בשימוש שמני) מסתיימות בצורן "-ים", אבל צורות ריבוי של בינוני זכר בשימוש פועלי מסתיימות בצורן "-ין". בכל זאת יש כמה מקרים יוצאים מן הכלל - לדעתי הם מעטים ובלתי חשובים - והרי הם:

שמות עצם בסיומת "-ין": "רבנין" (תמיד); "שטנין" 1.1.10.17; "תפילין" 1.2.7.3 (ציטוט מסנהדרין יא, ג); "ערבין" 1.4.1.1 (אבל "ערבים" 2x באותו הסעיף); "צריפין" 1.6.4.5; "סובין" 1.6.4.10; "ריכוכין" 1.7.1.2; "תמידין" 1.9.6.4; "פרנסין" 1.10.3.5; "יסוריין" 1.13.1.1, 1.3.2.4; "סממנין" 1.14.3.1, 1.14.3.2; "תנאין" 1.14.3.5; "תורמוסין" 1.17.7.5; "בלסמין" 1.15.4.5.

שמות תואר בסיומת "-ין": "חביבין" 1.2.7.2, 1.2.8.25; "עתידין" 1.5.3.6; "צריכין" (תמיד).²³

צורות בינוני בשימוש פועלי המסתיימות בצורן "-ים": "מודים" 1.1.10.27; "למדים" 1.2.4.1, 1.2.4.2; (אבל "למדיון" 1.1.1.4); "שכחים" 1.2.4.2 (אבל "משכחין" 1.2.4.1); "מתקיימים" 1.2.8.12; "מתגיירים" 1.3.3.5, 1.15.2.9; "נוספים" 1.3.3.5; "אוהבים" 1.3.3.7; "חלים" 1.3.3.15; "יודעים" 1.4.9.1; "מפזרים" 1.9.4.7; "חוננים" 1.9.5.2; "רומזים" 1.9.5.2; "הולכים" 1.9.5.2; "סבורים" 1.9.5.2; "מוסעים" 1.12.1.8; "באים" 1.3.3.5, 1.14.3.8, 1.14.3.11 2x (אבל "באיין" 1.4.8.8).

3. אשר להפלוגרפיה, הכתיב "איפשר" מופיע פעמיים בלבד. פעם אחת אצל ו, ב כנגד "אפשר" אצל מ ק, וי, ולפי דעתי ההקשר כאן ברור, וצריך להבין "אפשר" ולא "אי אפשר". הרי המשפט השלם "וישב שלמה על כסא ה'... אמר יצחק וכי איפשר לו

22 ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 26-27.

23 ייתכן ש"עתידין" ו"צריך" ניסים כצורות בינוני פעיל בהשפעה ארמית.

לאדם לישוב על כסא ה' אותו שכתוב בו כי ה' אלהיך אש אוכלת הוא... ואת אמר וישב שלמה על כסא ה' אלא מה כסא של הקב"ה שולט מסוף העולם ועד סופו אף כסא שלמה שולט מסוף העולם ועד סופו" 5, 1.1.10.4.

בפעם השנייה הכתיב "אי אפשר" מופיע בכתב-יד ו, מ, כנגד "איפשר" בכתב-יד ב, וכנגד "לא היה איפשר" בכתב-יד ב2 (2.1.3.9); והרי המשפט (לפי ו) "אלו לא היה הדבר כת' אי אפשר לאומרו". כאן אפשר להבין לפחות את גרסתו של ב כהפלוגרפיה, ואילו בכתב-היד האחרים מצוי לפנינו כתיב מלא. ויש עוד מקרים של הפלוגרפיה אמיתית; למשל: "צוננין" ק, וי – "צוננין" ב – "צוננין" ו 1.1.8.8.²⁴

4. חילופי אותיות

ב-ו: "ניוול" – "ניבול" (כל כתב-היד): "יום ניוול וזיבול היה..." 1.1.1.2:25 "גבים" – "גוים" / "גזוים" ט 1.2.5.15.

ג-כ/ק: "נתגנה" ו, מ – "נתכנה" ק, וי "באלו [=אלו] ארבעה [שמות] שנתוספו לו ונתגנה בהן" 1.1.10.22: "קלוסקין" – "גלוסקיא" מ – "גלוסקאין" ק: "הוצא לי ממנה קלוסקין וסלת אחת" 1.1.11.5.

ד-ת: "נזווגתם" ו, – "נזווגתם" (כל כתב-היד).

ה-א: כמובן, חילוף זה שכיח מאוד בסוף מלה.

בפעלים: "יצדא" (כל כתב-היד, למעט ב2, וי "יצדה", אבל "יצד"!) מ 1.15.2.3. בשמות: "יהודה" – "יהודא" 1.1.5.1 ועוד הרבה פעמים; "סוסיה" – "סוסיא" 1.9.4.4; "חדה" ב – "חדא" 1.1.4.5.

אבל הוא מצוי גם בתחילת מלה: "איכן" – "היכן" מ 1.2.1.1, 1.4.8.4 ועוד; "להיכן" – "לאיכן" א 1.12.1.7(ו).

ה-כ: "עשו אותה כשותה בכוס מזוהם (מזוכם מ)" 1.2.6.1.

ה-ת: "הונא" – "הונא" 1.1.5.6.

ח-כ: "אמר לו הקב"ה... חייך שאין אני מקפח (מקפך מ) שכרך" 1.1.7.5: "כמה מיני ריכוכין (רוחחין מ) התקנת למעוברות שבהן" 1.7.1.2:26; "שנ' ארכה (ארוחה מ) מארץ מדה" 1.2.8.1.

ט-ת: "תיאטרון" – "טיאטרון" 1.1.1.2.

24 ש' שרביט, "האפולוגיה בלשון חכמים", מחקרי לשון מוגשים לו' בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 568-557.

25 וראה שמות רבה יא, א (א' שנאן, מדרש שמות רבה, ירושלים-תל-אביב 1984, עמ' 235); וכן בראשית רבה פו, יא (תיאודור-אלבק, מדרש בראשית רבה, עמ' 1071).

26 ראה שמות רבה ב, ד, ושם ג, ד. לפי האפאראט במהדורה של שנאן (עמ' 109, 125) יש לצורה זו ואריאנטות רבות: "דיביכים", "רכוכים", "ריכוכים", "ריבוכים", "ריכוכים".

מ-ג: חילוף זה במעמד סופי בין הסיומות "ים", "ין" בשמות ובצורות בינוני כבר תואר לעיל; אותו החילוף מצוי בכינויים, כפי שנראה להלן.
 עם זאת מעניין לציין, שבשהש"ר אין קיימת כלל התופעה החשובה, המתועדת בחלק מאבות-הטקסטים של לשון חז"ל, של חילוף מ/ב בתוך השורש; בין המלים, שבהן מס וגון סופיות עשויות להתחלף, אין מצויים בשהש"ר הכתיבים "אדן" (אלא תמיד "אדם"), "שלוך" (אלא "שלום") וכו'.

ס-צ: "וכת' אחד אומ' בשפתי ספרתי (צפרתי מ) כל משפטי פיך" 1.2.6.7.
 ס-ש: "תרמוסין" – "תורמשיך" מ, וי 1.1.7.5; "סימה" – "שימה" ק, וי 1.2.6.4;
 "נתיחש" ו, ק – "נתיחס" מ, ב, וי 1.1.5.9; "יחשים" ו, ק – "יחסים" מ, ב, וי 1.1.5.9;
 "שורפה" – "סורפה" ט 1.2.6.1.

ר-ל: "דלמא" מהיוונית *δραμα* 1.6.1.9.

הערה: עלינו לשים לב לעובדה, שרבים מבין החילופים האלה עשויים לשקף תופעות פונולוגיות ולא סתם חילופי אותיות (למשל: "איכך"–"היכך", "חונא"–"הונא", וכיוצא בהם); וכן ייתכן, שכמה מהם הם ואריאנטות סגנוניות ולא חילופי אותיות גרידא (למשל "נתגנה" – "נתכנה")²⁷.

5. כתיב מלא וחסר²⁸

(א) חסר אלף

"מכאן" – "מיכך" 33 1.12.3.6, 1.14.3.2; "כאן" – "כך" 27 2.7.1.8, ועוד.

(ב) מלא יוד

e בהברה פתוחה בלתי מוטעמת: "חבירו" 1.2.6.2; "חביריו" ב בתוספת ל- 1.1.2.4;
 "שיני" (=שני) 1.9.1.7; "נקיבות" ט 1.9.6.1; "עריבה" 1.12.2.3; "שלימה" ק, וי 1.1.5.4;
 "עבירות" 1.14.3.8; "נבילה" 1.2.6.1; "פליטה" 1.4.3.3; "איברים" 1.15.2.1;
 "שירים" 1.1.5.2; "איליו" (=אליו) 1.1.5.4 (ק מוסיף "ריל' אליו"); "אבירה" ט 1.2.4.1;
 "איפשר" 1.1.10.4, 2.1.3.9 ב, 23.

e בהברה פתוחה מוטעמת: "אילו" (=אלו) 1.1.10.22; "אילו" א 1.6.1.8; "הלילו"

28 1.10.1.1.

27 לראשונה הצגתי מאמר זה בפגישה של הקבוצה שעסקה במחקר דקדוק לשון חז"ל במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תשמ"ח, ולאחריה השלמתי אותו לפי ההערות וההצעות שקיבלתי מחבריי לקבוצה. פרופ' מ"צ קדרי וד"ר מ' מישור העירו לי הערות רבות וחשובות בתחום הפונטי, אבל טרם אימצתי את כולן בשלב זה של המחקר.
 28 בסעיף זה מובאות אחדות מהמלים, שקוטשר דן בהן במאמרו "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כ"י קאופמן)", קובץ א, עמ' 102–128. הן זוכות לבדיקה נוספת בלשון שהש"ר, שתתפרסם במקום אחר.

e בהברה סגורה מוטעמת: "חוזיר" ק 1.2.2.7; "פוריע" ב 1.12.3.5 x2; "מקבל" – "מקביל" ק 1.2.2.1; "מרתף" ק 1.2.5.1; "מזוזף" (כל כתבי-היד) – "מזוזף" מ 1.3.2.6 (ואפילו "מזוזיפין" ב בהברה בלתי מוטעמת).

i בהברה סגורה ללא מכפל: "בעימקי צרות" ב 2.1.3.4; "קיללת השם" ט 1.2.5.2.

i בהברה סגורה במכפל: "ייסורין" 1.13.1.1; "עימהם" א 1.12.1.8; "עימם" א 1.12.1.9; "צילו" ב 2, ב 2.1.1.3; "מיכן" (=מכאן) ב 1.12.3.6.

שכיחות הן צורות עבר מבניין פיעל בכתב מלא ביד; למשל "... הוא קלסה בלשון כפול והיא קילסתו בלשון פשוט. הוא קילסה בלשון כפול הנך יפה רעיתי הנך יפה. שאם ביקש לו לעשות אומה אחרת שהוא יכול, היא קילסתו בלשון פשוט..." 1.16.1.1.

(ג) חסר יוד

e בהברה פתוחה בלתי מוטעמת: "לצנות" 1.3.2.7.

i בהברה סגורה מוטעמת: "להארך" (=להאריך) ב 1.1.2.3.

i בהברה סגורה במכפל: "הדבור" (=הדיבור) מ, ב 1.2.2.1 ועוד; "דתלים" (=תהילים) ב, וי 1.1.6.11; "אפלר" (=אפילו) 1.1.5.2 ועוד; "אלו" (=אילו) 1.15.4.5.

(ד) מלא (וחסר) וי

u בהברה סגורה בלתי מוטעמת: "זה חרבן ראשון וחורבן שני..." 1.4.4.4.

השמטת אלף: "קרית (קריאת מ) שמע" 1.9.4.2 (חילוף ל"א/ל"י);²⁹ "הואיל" – "הויל" ק 1.1.6.13, ("הוואיל" ק 1.2.5.3).

השמטת הא: "למי שעתידי לשרות (ו, מ; אחרים 'להשרות') עלינו רוח הקדש" 1.11.8.1;³⁰ "להיכנס" 1.1.8.5; "ליכנס" 1.6.4.2; "תלים"/"תהילים" ב 1.1.6.11.

6. הדיפטונג ay – בסוף תיבה³¹

הדיפטונג הזה כתוב בכתב-יד ו כמעט תמיד ביד אחת, ואילו בקטעי גניזה שכיח הכתיב ביד כפולה. דוגמאות: "אימתי" ו – "אמתיי" ב 1.15.4.1, 1.14.3.10, אבל "אימתיי" א 1.12.1.6; "רשאי" א 1.6.1.3 ("רשאי" ו); "מזבחותיי" א 1.6.1.5. ("מזבחת" ו); "נביאיי" א 1.6.1.5 ("נביאי" ו); "דיי" מ 1.14.2.1, 1.14.3.8 (במקרה זה גם ב, ו

29 קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 1–35, במיוחד עמ' 26–27; והשווה לזה גם "ביריה" ט 1.9.1.5. נגד "בריא" ו "בריה" מ וי.

30 ואפשר לראות צורה זו גם כצורת קל במקום צורת הפעיל; וראה מ' מורשת, "חילופי גרסאות בין כתב-יד ובין נוסח ארץ-ישראלי לבבל כדעות לשתי מסורות לשון", סיני פג (תשרי-חשון תשל"ח) עמ' 30–פא, במיוחד עמ' עד.

31 ראה קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 6–9.

גורסים "דיי"; "ולואי" ו - "לויי" ט 1.2.4.2 x 2, 1.2.4.4; "יוחאי" ו - "אחי" ב 1.2.3.5 ועוד.

ב. הכינויים

1. כינויי הגוף הפרודים (נושא)

מדבר: "אני".

נוכח: אנו מוצאים גם "את" וגם "אתה". הכינוי "את" מופיע ב-30 היקריות, והכינוי "אתה" ב-17 היקריות (וכמעט כולן בקבוצות, למשל חמש פעמים "אתה" ב-1.10.3.5). קוטשר שאל את עצמו, שמא צורתו של כינוי זה הייתה בלשון התנאים "את" בלבד, והמציאות השכיחה של "אתה" בכתב-היד של המשנה נגרמה אך ורק בשל פעילותם של המעתיקים.³² ג' הנמן מצדו, לאחר שבדק את כתב-היד פארמה א, כתב: "קיומו של "אתה" כנראה מובטח הוא, אף על פי שאין הדבר ברור עדיין, אם קיומו ספרותי בלבד הוא, או אם היה לו גם קיום בלשון הדבורה של ל"ח".³³ וכבר לפני קבע מ' בר-אשר בתוך בדיקת כתב-יד פארמה ב, שבלשון חכמים נהגה גם הצורה "אתה".³⁴

ומה המצב בשיר השירים רבה? כנגד מה שאנחנו מוצאים, למשל, בכתב-יד קאופמן של המשנה, שבו היחס בין השימוש ב"אתה" לבין השימוש ב"את" הוא בקירוב 1:4,³⁵ בכ"י פארמה א, שבו היחס הוא 1:5,³⁶ ובכ"י פארמה ב, שבו נמצאת רק הצורה "אתה"³⁷ - בשיר השירים רבה (כ"י ו) המצב שונה לגמרי והיחס הוא קרוב ל-2:1, זאת אומרת, כנגד כל "אתה" מצויות שתי היקריות של "את"; בקטעי גניזה של שהש"ר "את" שכיחה יותר, כי לכל "את" בכ"י ו מקבילה "את" בקטעי גניזה, ויש עוד שני מקרים של "אתה" בכ"י ו, שכנגדם - בקטע המקביל - מופיעה גם "את". העובדה, ש"אתה" מופיעה ברוב ההיקריות באופן מרוכז במשפטים תוכפים ובערך בכמהצית ממספר המקרים שבהם מופיעה "את", מצדיקה את האפשרות, שדעתו של קוטשר תקפה לגבי הטקסט שלפנינו, וברוב הגדול של המקרים בשהש"ר הייתה "את" מקורית, שאחר כך תוקנה ל"אתה"; לכך אפשר להוסיף, לפי דעתי, את טענתו

32 קוטשר, שם, עמ' 14.

33 הנמן, תורת הצורות, עמ' 460-465.

34 מ' בר-אשר, "משנה כתב יד פארמה ב", קובץ א, עמ' 166-185, במיוחד עמ' 172; קוטשר, לשון

חז"ל, עמ' 15, הערה 68.

35 קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 14.

36 הנמן, תורת הצורות, עמ' 460-465.

37 ראה לעיל הערה 34.

של סגל, שכתב: "אולם במשנית המאוחרת ביחוד בנוסחה הירושלמית ובספרי האגדה מתרבה השימוש של "את" לזכר".³⁸

גם בשהש"ר, כפי שכתב סוקולוף לגבי בראשית רבה,³⁹ יש ביטויים שכמעט תמיד מועדפים על פני האחרים. למשל, כמעט תמיד מופיע "הואיל ואתה", אבל גם "הואיל ואת"; כמעט תמיד מצוי "את מוצא", אבל גם "אתה מוצא", ולפיכך אין אנחנו יכולים לקבוע כלל לשימושה או לתיקונה של "את/ה".

כתוצאה מכך, ובהנחה ש"אתה" הייתה בשימוש במידה כלשהי בתקופת לשון המשנה, עשויים אנו לומר, שאף על פי שאי אפשר לקבוע כלל סופי לשימוש החילופי של הצורות "את/אתה" בשהש"ר או לתיקונן, נוכחותה של "אתה" כאן או בטקסט אחר כלשהו אינה מצדיקה את תיאורו כשייך ללח"ב; במלים אחרות, אין השימוש ב"אתה" תופעה אופיינית ללשון זו.

נוכחת: "את".

נסתר: "הוא".

נסתרת: "היא".

מדברים: תמיד "אנו", חוץ מפעם אחת שבה מופיעה הצורה "אנחנו": "אנחנו לא נזבלם ולא נתבונו"ן^{1.9.3}; (מ: "אנחנו ולא... ולא..."; ב, ק, ו: "אנו...").

לפיכך אנחנו מוצאים פה אותה התמונה שתיאר סגל.⁴⁰ הצורה המקובלת היא "אנו", ואילו "אנחנו" היא תיקון או פרי השפעה מקומית ספורדית של לשון המקרא או של לשון התפילה; על כן אין היא יכולה לשמש קריטריון מכריע לאפיון לשון האמוראים הארצישראליים.⁴¹

נוכחים: ברוב הגדול של המקרים מצויה הצורה "אתם", אבל פעם אחת מופיעה "אתן": "עד שאתן עסוקין" (בק) 4.8.1.1.

נוכחות: אין.

נסתרים: הן 23x, הם 4x (17%).⁴²

נסתרות: הן.

2. כינויי הגוף הדבוקים

(א) המצטרפים לשמות ביחיד (כינויי קנין) או למליות

מדבר: "–י".

38 מ"צ סגל, דקדוק (תרצ"ו), עמ' 45.

39 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 275.

40 סגל, שם; הנ"ל, דקדוק (1927), עמ' 40.

41 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 275, הערה 101א. ונשים לב לעובדה, שהוא מביא רק דוגמה אחת של "אנחנו" מבראשית רבה ודוגמה נוספת מפסיקתא דרב כהנא, שמקורה בוויקרא רבה.

42 והשווה אותה התופעה בכתב-יד קאופמן לפי קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 14–15.

נוכה: "–ך". [–"יך" שלוש פעמים בלבד ובסמוך זו לזו, ובשלושתן יש תיקונים וחילופים: אביך < אבניך, אבנך < אבניך, < – אבניך: לפי ההקשר שם העצם צריך להיות ביחיד ("אבנך"), ורק בכ"ו מופיע התיקון "אבניך"; לפיכך איננו צריכים ליחס חשיבות מרובה למקרים האלה, שכנראה נכתבו בריבוי כנגד ההקשר.]
נוכחת: "–יך" כמו בלשון חכמים⁴³ (היקריות מעטות), וכמה פעמים "–ך" כמו במקרא. למשל: "אמרו לה בא המלך בעליך" 1.4.8.7; "כמגדל דוד צואריך" ק. ומעניינת כאן העובדה, שהמשפט הוא פסוק משיר השירים ד, ב (שמא כאן היוד אס-קריאה לצירי). וכמוכן "–יך" במלים מסוימות (המסתיימות בתנועה): "אביך" 1.4.8.3, "פריך" 1.6.3.4; אבל "את שכולך מפוחמת ושחורה ממעי אמך ..." 1.6.3.4. כיוון ששהש"ר אינו מנוקד, אין ביכולתנו לדעת איך נהגו הצורות. נראה שהתמונה בטקסט זה איננה בדיוק כמו זו שתואר קוטשר לגבי לשון התנאים, ואין להכריע לפי הדוגמאות המעטות שיש בידינו היום.

נסתר: בדרך כלל "–ו". [פיהו" נמצא כמה פעמים בפירוש שמביא המדרש לפסוק "ישקני מנשיקות פיהו" (שיר השירים א, ב), אבל "פיו" נמצא בפסקאות 1.2.2.2, 1.2.2.4, 1.2.3.1, 1.2.3.2 ועוד.]

נסתרת: "–ה".

מדברים: "–נו".

נוכחים: "–כס" ברוב המקרים, אבל כמה פעמים "–כן": "אתכן" 2x 2.7.1.7. נוכחות: אין.

נסתרים: "–ם", "–ן", "–הם", "–הן".⁴⁴

עם מליות: "–הן" 29x; "–הם" 57x, 38 מהן בצירוף עם למד, "להם", כנגד חמש פעמים להן; "–ם" 6x, מזה שלוש פעמים "בם", פעם אחת "עמם" ופעמיים "בעדם", כנגד פעם אחת "בהם" ופעמיים "עמהם".

עם שמות "–ן" 35x; "–ם" 10x; "–הם" 2x עם שמות שצורתם ביחיד נסמך מסתיימת בתנועה: "אביהם" 1.7.2.6, "פיהם" 1.10.2.3. לפי הנתונים האלה נראה, שהמצב באשר לכינוי זה אינו שונה מזה המתואר בלשון התנאים.⁴⁵

נסתרות: עם שמות בדרך כלל "–ך" ועם מליות "–הן". (אבל פעם אחת "–הם": "אבנים שישן עליהם יעקב" 1.17.1.1)⁴⁶

43 קוטשר, שם, עמ' 16–17.

44 הדוגמאות והמספרים להלן כולם מכתב-יד ו, ובעדים האחרים יש ואריאנטות מרובות עד אין ספור.

45 ש' נאה, "שתי סוגיות נדושות בלשון חז"ל", ספר הזכרון לפרופ' א"ש רוזנטל (בדפוס).

46 בכ"ו יש פעמיים – לנקבה: "ושיחתיי אינם נשמעות" 1.2.3.2; ואולי יש כאן תופעה של דיסמילציה של שתי נוגין סמוכות.

(ב) המצטרפים לשמות בריבוי

מדבר: "י".

נוכח/ת: "יך".

נסתר: "יו".

נסתרת: "יה".

מדברים: "ינו".

נוכחים: "יכם", אבל: "אחריכן" ט 1.9.5.2, "בגאלתכן... בחשבונותיכן" ב

2.8.1.2.

נוכחות: אין.

נסתרים: "יהם" 9x, "יהן" 47.10x.

נסתרות: "הן".

3. כינויי הגוף עם פעלים (מושא ישיר או הצרכה מיוחדת)**(א) הכינוי הדבוק**

מדבר: "ני".

נוכח/ת: "ך".

נסתר: "ר", "הו", "נו" (רק פעם אחת בצירוף לעתיד "אשורנו" 1.17.2.2,

בסמוך לפסוק הושע יד, ט).

נסתרת: "ה".

מדברים: "נו".

נוכחים: "כם".

נוכחות: אין.

נסתרים: "ן" 33x, "ם" 7x.

נסתרות: "ן".

במערכת הכינויים הדבוקים – הן המצטרפים לשמות ברבים הן המצטרפים לפעלים – לא ניכרת תופעה בעלת חשיבות מיוחדת. אך דבר אחד ברור: בשהש"ר אין משתמשים בכינוי המדברים במקום כינוי המדבר.⁴⁸

(ב) הכינוי הפרוד (מושא)⁴⁹

הצורה "אותי" מופיעה פעם אחת עם עבר (נסתרים) – "הן שריעו (ירעו וי) אותי"

1.9.6.4 – ופעם אחת עם בינוני (יחידה) "עד שאת מפקדת אותי" 1.11.1.3.

47 פעם אחת "נפשותיהן" 1.2.5.9. פעם אחת "סביבותים" ו 1.10.2.4 במקום "סביבותיהן/ן"

שבכתביהיד האחרים, ואפשר לראות בה טעות סופר.

48 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 276, 286, 298.

49 בסעיף זה יפורטו כל ההיקריות שהופיעו בפרשה הראשונה.

"אותך" (זכר) מופיעה שלוש פעמים עם בינוני: (יחיד) "אני מלוה אותך" 1.4.1.2;
 (יחידה) "אני מפקדת אותך" 1.11.1.3; (רבים) "אנו אוהבים אותך" 1.3.3.7.
 "אותך/אותיך" (נקבה): אין.

"אותו" מופיעה 12 פעמים עם עבר (נסתרת) "הביאה אותו" 1.15.4.3, 1.15.4.5*1. אבל
 "הביאתו" גם ב-1.15.4.3; (נסתרים) "שיר שאמרו אותו" 1.2.1.2 (אבל "שיר שאמרוהו"
 1.2.1.4). עם בינוני: (יחידה) "היכן היא מלינה אותו" 1.14.1.2; "אינה ממירה אותו"
 1.15.2.4 (אבל "לא המירוהו באחר" 1.15.2.4); (רבים) "הן מקלסין אותו" 1.11.9; "מפני
 שמעמידין אותו" 1.2.6.1; "ועובדין אותו" 1.6.1.7; (רבות) "ולא היו מודיעות אותו"
 1.10.1.1. עם ציווי: (נוכחת) "טלי אותו" 1.4.8.3, 1.4.8.4; (נוכחים) "קחו אותו" 1.4.8.3.
 (אבל "שאורו במטה... והוליוהו לבית אבא" גם ב-1.4.8.3).

"אותה" מופיעה שמונה פעמים. עם עבר: (נסתרת) "בא אחד ופינה אותה" 1.17.2;
 "ותלה אותה בדוד" 1.10.2; (נסתרים) "עשו אותה" 1.2.6.1, 1.12.3.6. עם בינוני:
 (יחיד) "הוא מוצא אותה" 1.8.10; (רבים) "ומבינין אותה" 1.5.3.1; "שמאכילי אותה"
 1.15.2.9; (רבות) "וחברותיה מריחות אותה" 1.15.2.9.

"אותנו" מופיעה פעם אחת, עם בינוני (רבים): "אבותינו עורבין אותנו" 1.4.1.4.
 "אתכם/אתכן" (זכר). עם בינוני (יחיד): "ואני עושה אתכם (אתכן 2) כצבא של
 מעלה" 2.7.1.7. עם עתיד (מדבר): "ואם לאו אני אעשה אתכם (אתכן 2) כצבא של
 מטה" 2.7.1.7.

"אתכן/אתכם" (נקבה): אין.

"אותם/אותן" (זכר) מופיעה שבע פעמים. עם עבר: (מדבר) "שהקפתי אותם"
 1.8.1.2; (נסתרים) "ועבדו אותם" 1.6.1.7. עם בינוני: (יחיד) "זאת תולה אותן בדוד"
 1.10.2; (רבים) "אין מגלין אותן לכל אדם" 1.2.6.4; "שמשיקין אותן על פה" 1.2.6.7;
 "היו מפזרין אותם... מערבבין אותם" 1.9.4.7.

"אותן/אותם" (נקבה): אין.

לסיכום: המבנה "את" + כינוי גוף מופיע בסך הכול ב-33 היקרויות⁵⁰ (ומהן
 עשר פעמים עם צורות בינוני, גם רבים גם רבות, שמונה פעמים עם צורות נטייה של
 פועלי ל"י, ופעם אחת עם פועל ל"א) כנגד לפחות 100 היקרויות של פועל עם כינוי
 דבוק; לכן ברור, שלשון שהש"ר מעדיפה את הכינוי המושאי הדבוק. בכל זאת עלינו
 לשים לב לשימוש של "את" + כינוי ב-14% מן המקרים בצורות פועל שבדרך
 כלל מופיעות בלשון התנאים עם כינוי דבוק, וזה אחוז ניכר.⁵¹

50 אינני מונה כאן את שתי ההיקרויות של "אתכם" הנ"ל, כי הן שייכות לפרשה השנייה.
 51 ח' כהן, "השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש 'את' + כינוי" (אות-) בלשון המשנה,
 לשוננו מ"ז (תשמ"ג), עמ' 208-218.

4. כינויי הרמז

בתחום זה אנחנו מוצאים בשהש"ר הבדלים גדולים הן מלח"א הן מלח"ב. אשר לכינוי הרומז לקרוב, המצב בשהש"ר דומה לגמרי למצב בלח"א; ואילו אשר לכינוי הרומז לרחוק, המצב בשהש"ר דומה יותר ללח"ב, כי אין בשהש"ר זכר ל"הלז" או ל"הלה" כמו גם בבראשית רבה.⁵² והרי הטבלה של הכינויים לקרוב:

יחיד זכר: "זה"

נקבה: "זו"

רבים זכר ונקבה: "אלו"

למשל: "...עורי צפון" זו העולה הנשהטת בצפון, 'זבואי תימן' אלו שלמים שנשחטין בדרום, 'הפיחי גני' זה אהל מועד, 'יולו בשמיו' זו קטרת הסמים, 'יבא דודי לגנו' זו השכינה, 'ויאכל פרי מגדיו' אלו הקרבנות" 1.2.1.5.

הערות לטבלה: הצורה "זה" מופיעה פעמיים בצירוף לנקבה, אם כי רק בכתב-יד ו:⁵³ "זה קטרת הסמים" 1.2.1.6, "זה איזבל..." 1.6.4.9. "זו" מופיעה גם במעמד שאינו זכר ואינו נקבה כסוג של סתמי: "אין זו עכשו אלא לעתיד לבא הוא" ("היא" ק, ט) 1.2.4.2; "אין זו עכשו אלא לעתיד לבוא היא" 1.2.4.4.

כשהכינוי הרומז הוא במעמד של תואר לשמות עצם אנחנו מוצאים אותה החלוקה, אבל בכיוון ההפוך: לגבי כינוי הרמז לקרוב המצב דומה לגמרי ללח"ב, ואילו לגבי כינוי הרמז לרחוק המצב דומה יותר ללח"א, כי בשהש"ר משתמשים גם בכינוי הגוף השלישי עם הא הידיעה ('ההוא'/'ההיא'). והרי הטבלה של הכינויים לקרוב:

יחיד זכר: "זה"/"הזה"

נקבה: "זו"/"הזאת"

רבים זכר ונקבה: "הללו"

הערות לטבלה: "הזאת" מופיעה רק שלוש פעמים – 1.1.4.3, 1.3.1.6, 1.14.1.2 – אבל ההיקרות האחרונה חסרה בנוסח של מ-וק, ונמצאת כך אצל ב, וי. פעם אחת מופיעה הצורה "הזו" (ט) 1.2.4.3. לגבי "הללו" יש ואריאנטות שונות, אבל ספורדיות: "אילו" 1.1.10.22, פעם אחת "האלו" 1.7.1.1 ופעם אחת "האלה" 1.1.8.1 ("הלילו" ט 1.10.1.1).

ככינויי רמז לרחוק נמצא "את" + סיומות: "אותו שכת' בו..." 1.1.10.4, "אותן שלא פשטו ידיהם במצות..." 1.4.3.7.

52 אבל התמונה שתיאר סוקולוף איננה ברורה, ואי אפשר לדעת מה משמש בבראשית רבה כינוי רמז לקרוב לרבים; כי מצד אחד הוא כותב שבו 'משמש אך ורק 'הללו' כתואר לשמות בין לקרוב בין לרחוק' (וההדגשה שלי ל"ח), ומצד שני הוא כותב 'אין זכר ל'אילו' או 'הלילו', וגם אין הוא רושם את הצורות האלה בטבלה. וראה סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 276–277.

53 ואולי לפנינו עניין של כתיב /ס/ באות ה, כמו הכתיב של "זה" תמיד במקרא.

ככינוי רמז לרחוק במעמד של תואר: "אותו האיש" 1.1.10.3; "אותו השליח" 1.2.3.2; "אותה האבן" 1.3.1.6; "לאותו מעשה" 1.8.2.5; "באותה שעה" 1.4.8.8, 1.6.1.8, 1.7.2.5, 1.15.2.9, 1.15.2.10; "אותו דבר" 1.4.11.2; "באותו היום" 1.6.1.7; "אותו מקום" 1.6.4.4; "כל אותו הלילה" 1.12.2.2, 1.12.2.3; "אותה מדינה" 1.12.2.2; "אותו הדם" 1.12.3.2; "אותן ע' פרים" 1.15.2.3.

אבל גם: "בשעה ההיא" 1.2.3.2; "בלילה ההוא" 1.12.3.1. הניגוד בין רחוק לקרוב – בין "אותם/ן" ל"אלו" – נמצא בשתי דוגמאות, שמופיעות גם בבראשית רבה: 54 "אותה (אותם מ) לא נותר מהן פלטה ומאלו נשאר פליטה" 1.4.3.3; "אותן שלא פשטו ידיהם במצות, אבל אלו פשטו ידיהם במצות" 1.4.3.7.

אולי ניתן לדבר על ניגוד זה גם במקרה שבו כתוב "זה מלך מסוף העולם ועד סופו והוא מלך מסוף..." 1.1.6.6, בעוד שהשימוש הרגיל הוא "זה... וזה" 1.1.6.7.⁵⁵

ג. מליות זיקה

השימוש הרגיל בשהש"ר הוא "ש" + כל חלקי הדיבר הן במשפטים פועליים הן בשמניים, ו"ה" + בינוני.

למרות זאת, "אשר" מופיעה שלוש פעמים, והרי הן:

"אלא על כל אשר נעשה תחת השמש" 1.1.7.5. אף על פי שמשפט זה אינו מובא במדרש שלנו כפסוק מקראי, וגם אין פסוק ממש כלשונו בתוך הטקסט המקובל, ברור שכוונתו של המחבר הייתה לקהלת א, יג, ששם כתוב "אלא על כל אשר נעשה תחת השמים" (ויש במקום חילופי גרסאות בין "השמש" לבין "השמים" לפי האפאראט של הביבליה היבראיקה מאת קיטל); וכזכור יש גם "נעשו תחת השמש" בקהלת א, יד. לכן ניכרת כאן השפעה מקראית מוחלטת.

"והבית אשר היו בונין אין כתוב כאן אלא והבית בהבנותו" (מלכים א, ו, ז) 1.1.5.4. גם מתוך ההקשר במשפט השני גלויה כוונתו של המחבר לחקות את לשון המקרא (וגם נמצא "הבית אשר בנה..." מלכים א, ו, ב). כלומר, גם פה ההשפעה המקראית ברורה.

54 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 278.

55 אף על פי שהוא אינו מסכים עם התיאור של שימוש זה כ"תואר לרחוק" ומעדיף טרמינולוגיה אחרת, מפורטת יותר, פרופ' קדרי הראה לי דוגמה מן המשנה, המקבילה לתופעה זו: "נמצא זה אוכל פרותיו בטהרה, והלה עושה צרכו במעותיו" (מעשר שני ג, ג); וראה גם: סוקולוף, בראשית רבה עמ' 278, הערה 113; בנדויד, לשון מקרא עמ' 643–655.

"הכל מסיימין את המלך והכל מסיימין בשביל כבוד המלך א שר הוא מלך מלכי המלכים" 1.1.5.2. במשפט הזה אין לדעתי כל השפעה מקראית, אך אולי ניתן לקחת בחשבון את האפשרות, שזו השפעה של לשון התפילה. ואם לאו, ייתכן שלפנינו היקרות אחת בודדת של "אשר" בלי השפעה מבחוץ.

ד. הפועל

כבר ראינו לעיל מספר דוגמאות של פועל בצירוף לכינויים, הן דבוקים הן פרודים. נעבור להדגמת נטיית הפועל עצמו.

1. עבר

נוכה: בדרך כלל מופיעה הסיומת "ת", אבל בכמה מקרים נמצאת הסיומת "תה":⁵⁶ "גריתה" 1.4.4.2 (פיעל); "ללתה" 1.1.7.5; "הצרתה" 1.14.1.3 (הפעיל); "המרתה" 1.14.1.3 (הפעיל); "התקנתה" 1.7.1.2 (הפעיל) [מ]; אבל באותו כתב-יד באותה הפסקה עוד פעמיים "התקנת", וכך גם ו.]

נסתר: כמה פעמים מופיעות צורות של פועלי ל"ה ב-אל"ף + כינויים, כרגיל בכתב-היד של ספרות חז"ל כולה – למשל: "עשאו" 1.11.1.7; "עשאנו" 1.1.11.6, 1.1.11.7; "תלאה" 1.1.8.3 – וגם בלי כינויים: "שהא" ("שהה" ב) 1.3.1.5, 1.4.8.1⁵⁷. נסתר: ברובן של צורות הנסותרת מגזרת ל"י נמצאת הסיומת ה"סטנדרטית" "תה", אבל שכיחה גם הסיומת "ת":⁵⁸ "שרת" (פיעל) 1.1.6.13, 1.1.7.2, 1.1.7.5, 1.1.9.14, 1.1.10.26 (אבל "שרתה" 1.1.5.9, 1.1.8.11); "נשבית" (נפעל) 1.9.5.1; "נגלית" (נפעל) 1.2.6.4; "עשת" (פיעל) 3x 1.9.7; "שהת" 1.4.8.2 (עם תיקונים); ובאנלוגיה גם בפועלי ל"א: "ונפל [כך] לתוכו טיפה של מים ויצאת" כנגדה טיפה של שמן" 1.3.2.7⁵⁹; "האבן) מארץ ישראל פרחת לשעה ו ב את ישבה (וישבה וי) לה על פי הבור" 1.1.5.5.

56 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 283, הערה 131; הנמן, תורת הצורות, עמ' 64.

57 א' בן יהודה (מלון הלשון העברית הישנה והחדשה בעריכת פרופ' טור-סיני, ירושלים תשי"ג, כרך יד, עמ' 6920) כותב על "שהה": "אין פעל זה בעקר אלא מבטא ארמ' שהא". לפי ב"י בירושלמי נמצא כמה פעמים "משהא" (פאה א, א; שקלים ג, א), גם בבבלי "שהא" (שבת לו ע"ב) וגם בתוספתא. לפי הקונקורדנציה של קוטובסקי, "שהה" נמצא במשנה תשע פעמים, והוא רושם אותה תמיד בהא. בדקתי בכ"י קאופמן, ושם בכל ההיקריוות (חוץ מנגעים יג, יא) הכתיב תמיד באלף. והרי המקומות: חולין ב, ג 2x; נגעים יג, י; יבמות ו, ו (והוא המקום המובא במדרש); עדויות ז, ז; כריתות ג, ג; שבועות ב, ג; בכורים ו, ג). ד"ר מ' מישור הפנה את תשומת לבי לכך, שהכתיב באלף מקובל בין הסופרים אפילו בלי השפעה ארמית.

58 בנודיד, לשון מקרא, עמ' 478.

59 הדוגמה הזאת, וכמוה גם "נאמרת" (שתבוא להלן) ו"נתנה" (הערה 62), מסופקות הן, כי שלושתן יכולות להיות הן צורות בינוני רגילות הן חריגות.

בין הפעלים שאינם מגזרת ל"י (וגם לא מגזרת ל"א) יש מקרה אחד של פועל מגזרת ע"ו (והשווה לעיל גם "באת", שהוא הן מגזרת ע"ו והן מגזרת ל"א): "לא חלת יד ליד" 1.4.3.7 (סמוך לפסוק "ולא חלו בה ידים" איכה ד, ו).

בין הפעלים מגזרת השלמים מצאתי עד עכשיו רק מקרה אחד שאולי ניתן לראותו כמציג תופעה זו, אבל אין הדבר בטוח, כי אפשר לראותו גם כצורת בינוני רגילה, וכך נראה לי יותר. אבל בכל זאת כדאי לציין, שיש חילופי נוסחאות בין כתבי-היד; והרי הדוגמה "...שהתורה שנאמרה בפה אחד נאמרת בפיות הרבה" 1.2.5.13. כך הטקסט בכתב-יד ו, מ, ק, אבל בכתב-יד ט, פ ובמהדורות מפיזארו ומווילנה כתוב שוב "נאמרה".

כנראה כמה מהעדים מציגים כאן צורת עבר רגילה בהא, והשאלה היא האם הצורה בתיו יכולה להתפרש גם כעבר; ואם כן, יש לנו כאן צורת עבר נסתרת בתיו סופית בפועל מגזרת השלמים. בכל מקרה מדובר רק בהיקרות אחת. מדברים: יש התחלפות בין "מצאנו" ובין "מצינו", ועוד.⁶⁰

2. עתיד

מוצאים אנו צורות שהושפעו מן הארמית "ישרי" 1.2.1.8 (הפעיל), "אל תקריי" 1.5.3.1; וגם צורה פועלית אחת מגזרת ל"ה באלף סופית, "יצדא" 1.15.2.3 ("יצדה" וי). ופעם אחת מופיעה הצורה "ויגד" עם ויו ההיפוך: "ויגד לכם את ספר בראשית" 1.4.6.2; אבל צורה זו נמצאת סמוך לפסוק "ויגד לכם את בריתו" (דברים ד, יג).

3. בינוני

בנקבה-יחידה יש התחלפות בין הסימונות "ת" (על פי הרוב), "ה" (מקרים מעטים): "נוטלה... ויוצאה" 1.5.3.5; "ונתנה" 1.1.5.4 ("וניתנת" מ, ב, ו).⁶²

⁶⁰ בנדויד, לשון מקרא, עמ' 479.

⁶¹ לפי בנדויד לא נמצא בלשון חכמים צורת בינוני נקבה בהא אלא בהשפעה מקראית, וראה בספרו, כרך ב, עמ' 478, סעיף קו; אבל הרי אין "נוטלה" במקרא וגם לא "נתנה" (נפעל), ורק פעם אחת "יוצא" (קהלת י, ה). ראה גם סגל, דקדוק (1927), עמ' 57. לגבי "יוצאה" אפשר לומר גם, שאולי חל כאן החילוף ל"א/ל"י, והצורה היא למעשה "יוצה", שנוספה לה אלף היסטורית ללא ערך פונטי.

⁶² גם כאן כמו לעיל, בהערה 59, אפשר להבין "נתנה" כבינוני נקבה בהא או כעבר, ו"ניתנת" כבינוני או כעבר בתיו. והרי המשפט השלם: "מלמד שהיתה האבן נושאת עצמה וניתנת (נתנה) על גבי הדימוס". וראה גם מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 351-385, ובמיוחד עמ' 385.

4. מקור

בניין קל: יש מקרים רבים של פעלים מגזרות עלולות שהמקור ניטה בהם כמו העתיד: ⁶³ "ליתן" 1.1.4.3 (פ"נ); "לישב" 1.1.10.4 (פ"י); "לירש" 1.5.3.6 (פ"י); "ליטול" 1.2.5.9, 1.10.3.4 (פ"נ); "ליקח" 1.2.3.1 (כמו פ"נ); "לידע" 1.7.2.6 (פ"י). אבל מופיעות גם הצורות המקראיות הרגילות: "לתת" 1.1.4.4 ("לתן" מ, "ליתן" ב, ק, וי).

שכיחה היא ההתחלפות בין כתיב מלא ובין כתיב חסר: "לשמע"/"לשמוע" ב 1.2.3.1; "לתבוע" 1.7.2.6; "לבא" 1.5.3.6 / "לבוא" 1.4.8.8; "לאכול" 1.12.3.2 / "לאכל" 1.12.3.3 ⁶⁴

החילוף בין גזרות ל"י/ל"א חל גם בצורות המקור: "לקרות" 1.2.7.4; "למלאות" 1.6.3.3 (פיעל). ⁶⁵

נפעל: אפשר למצוא צורות שונות בהא או בלעדיה, ביד או בלעדיה, למשל: "ליכנס" 1.6.4.2 / "להיכנס" 1.1.8.5; "להדרש" 1.4.6.1 ("לידרש" ק).

אין שום דוגמה למקור הנסמך ללא למד, אף לא בצירוף לכינוי, שהוא נושא של המקור; ⁶⁶ לעומת זאת, אפילו במקום אחד, שלפי ההקשר ומונח המשפט היינו מצפים למצוא בו מקור נסמך עם כינוי המשמש נושא, יש גלגול של צורת המקור לשם פעולה: "ומה הנייה (כתב-יד אחרים הנאה) יש באבדה שלבו" 1.2.4.1.

בקורפוס שבדקתי עד כה משהש"ר הצורה המקובלת למקור של השורש אמ"ר היא "לומר" 1.1.11.3, 2x 1.2.6.6 (אבל ק, 11 גורסים כאן "לאמר", 1.7.2.6, 1.9.1.7, 2.1.3.10, 2.2.1.1 ועוד. מבחינה זו עלינו לומר, שגם כשהצורה נכתבת באלף, ההגייה צריכה להיות תמיד /o/, והאלף כאן היא רק שריד היסטורי. ⁶⁷

הוכחה להגייה זו אנו מוצאים בשורש אכ"ל שכתוב תמיד באלף, אבל בקטעי גניזה נמצא, למשל, הכתיב "לואכל" (א 1.12.3.4). ⁶⁸

הצורות הקרויות "אינגרסיביות" בפי סוקולוף (כלומר פועל + "ל") שכיחות מאוד, אבל תמיד בעבר: ⁶⁹ "וישנו להם" 1.12.2.2; "וישנו להם לישראל" 1.12.2.3;

63 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 290; סגל, דקדוק (1927), בעמ' 75-76; בנדויד, לשון מקרא, עמ' 493.

64 מסתבר שהצורות "לשמע" ו"לאכל" אין דינן כתיב חסר גרידא, אלא עניין פונטי ויש לקרוא אותן "לשמע", "לאכל"; וראה להלן המקרה של "לאמר"/"לומר", והערה 66.

65 בנדויד, לשון מקרא, עמ' 479.

66 סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 290.

67 סוקולוף, בראשית רבה, שם.

68 אולי ראוי שנוכיר פה את החילוף "בר יוחאי"/"בר יאחי" (כ"י ב); וראה לעיל הערה 64.

69 מ' סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 290-292; מ' מישור (לעיל, הערה 62), עמ' 242-244.

"יצא לו" 1.16.2.2; "וישב לה" (=לו) 1.1.5.6; "וישב לו" 1.3.1.5.2x; "הלכו להם" 1.4.8.5; "רץ לו" 1.2.8.25, ועוד.
 אשר לבנייני הפועל, מעניין לציין דוגמאות של בניין נופעל⁷⁰ במשפטים אלה:
 "ובזכות מי נוצל" 1.4.3.4 ("ניצל" מ, וי); "וכשחטאו במעשה העגל נוטל מהם" 1.4.2.3.

ה. סיכום

לסיכום, על פי הדברים שנכתבו לעיל אפשר לומר, שבתשעים אחוזים התופעות בתחום הכתיב ובתחום המורפולוגיה זהות למצב הכללי של לשון תקופת המשנה;⁷¹ ואילו ארבע התופעות המאפיינות ביותר את לח"ב אינן מופיעות בשה"ר, וכוונתי לתופעות אלה: (א) השימוש בכינוי הקניין למדברים במקום הכינוי למדבר; (ב) השימוש בצורות המדברים במקום צורות המדבר בנטיית העתיד; (ג) השימוש במקור הנסמך ללא למד או בצירוף לכינוי שהוא נושא של המקור; (ד) השימוש בצורת "לאמר".

מהי משמעותה של תוצאה זו?

יכולנו לפרש את העובדה הזאת רק כשיבוש הטקסט וכפרי פעולתם של המעתיקים, כי העדים בוודאי אינם קדומים, והרי ידוע עד כמה טקסט יכול להשתנות בעקבות העתקה אחרי העתקה. אבל מבחינה זו ראוי להזכיר את מה שכתב פרופ' קוטשר לגבי הירושלמי ומדרשי האגדה, "כי הטקסטים האלו, בייחוד הירושלמי, הועתקו פחות, וממילא שונו פחות מנוסח המשנה";⁷² וגם ידוע, שאם לוקחים את לשון התנאים כנקודת מוצא, רוב התיקונים בלשון שלאחריה הלכו והתקרבו במשך הזמן כמעט תמיד בכיוון של החזרת הלשון המקראית; אבל בשיד השירים רבה אנחנו מוצאים את ההפך – למשל, ביחס בין "את" ל"אתה", או בהיעדר צורת המקור הנסמך. זאת ועוד: כאמור, במדרש שלנו אין מצויים החידושים הלא-מקראיים של לח"ב. לפיכך, אני חושב שאי אפשר להסביר את התמונה הלשונית שתיארתי לגבי לשון שה"ר כנובעת מפעילות של מעתיקים גרידא; אלא עלינו לייחס משקל רב יותר לקרבתה של לשון שה"ר אל לשון התנאים, ולחשוב על הסבר דו-כיווני: או לחפש את מוצאו של שה"ר באזור גאוגרפי אחר, אולי מחוץ לגליל, ולראות בלשונו דיאלקט אחר סמוך יותר ללשון התנאים, או לתקן את תאריך עריכתו.

70 ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 152–159; סוקולוף, בראשית רבה, עמ' 292.

71 עשרת האחוזים החסרים הם המקרים של היעדר חילופי מ/ב במלים ששיצורן השלישי הוא מ, כגון "אדם" וכד', וההבדלים בכינוי הרומז.

72 קוטשר, לשון חז"ל, עמ' 14.

בכל מקרה, בשלב זה של מחקרי עוד לא הגיעה העת להסיק מסקנות כאלה; ומכיוון שאין סיבה מכריעה לקבוע את תאריכו של מדרש זה בזמן מוקדם יותר מן התאריך שנקבע בספר המקורות (ואינני מתייחס כאן רק לבחינה הלשונית), נראה לי, שעלינו להרחיב ולהעמיק את בדיקת הלשון שרווחה בארץ-ישראל לאחר תקופת המשנה. ויש לעשות זאת לא רק בתחומים של הכתיב ושל תורת הצורות, כפי שהראיתי כאן, אלא גם, ובעיקר, בתחום הנרחב של התחביר, המבנים הקבועים, מערכת הזמנים וכו', ובתחום אוצר המלים; ועלינו לקוות שמתוך בדיקה זו יימצא הפתרון.

קיצורים ביבליוגרפיים

בנדויד, לשון מקרא = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך ב, תל-אביב 1971.
 הנמן, תורת הצורות = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל-אביב תש"ס.
 סגל, דקדוק (1927) = M.H. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, Oxford = 1927

סגל, דקדוק (תרצ"ו) = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.
 סוקולוף, בראשית רבה = מ' סוקולוף, "העברית של בראשית רבה לפי כתב-יד ואטיקאן 30", קובץ א, עמ' 257-301.
 קובץ א = קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א (הביא לדפוס: מ' בראשית, ירושלים תשל"ב).

קוטשר, לשון חז"ל = י' קוטשר, "לשון חז"ל", קובץ א, עמ' 1-35.

דוגמת מהדורה

הערות למהדורה:

נוסח הפנים - כ"י ואטיקאן 76. אני מוסיף פיסוק ומציין את מראי המקומות מן המקרא; הפסוקים מודפסים בתוך מרכאות; המיון נעשה לפי ההתקנה במילון ההיסטורי.

העדים:

V = כ"י ואטיקאן 76.

A = כ"י מינכן 50,2.

B = כ"י אוקספורד Seld.Sup. 102

C = כ"י קיימברידג' Add.1504

4T = כ"י טיילור-שכטר F.17,57

E = מהדורת וילנה.

מפתח הסימנים

(א) בנוסח הפנים

() מחיקה ב-V. כאשר לא ניתן לקרוא מה שהיה כתוב לפני המחיקה, רשמתי

נקודות בין הסוגריים: (...)

< > תוספת בשוליים או בין השורות. כאשר לא ניתן לקרוא: <...>

?? בין סימני השאלה נמצאות אותיות או תיבות שקריאתן אינן בטוחה.

(ב) באפאראט

ה"למה" מודפסת בהדגשה.

* או ** רמז להערות.

+ תוספת אחרי התיבה שבלמה.

() < > ?? משמעותם כמו בנוסח הפנים, אבל כשכתיבני-היד קרועים הסימן <->

(עם קו בפנים) משמעותו, שאי אפשר לקרוא את הטקסט בשל הקרע; ורשמתי

תמיד רק קו אחד, בלי קשר לאורך הטקסט החסר.

--- הטקסט הוא כמו בלמה.

... בלמה: קיצור של גוסח הפנים.

... בחילופים: הטקסט החסר הוא כמו בחילוף הגוסח הקודם.

>- היפוך סדר המלים שבלמה.

<- הוא סימן דו-משמעי:

או שהמלה שלפניו מתוקנת למלה שלאחריו [למשל: שורה 72, בטהרה/ (בטכרא) <-

> (בטהרה)]. הסבר: "בטכרא" הייתה מחוקה וכתבו בין השורות או בשוליים

"בטהרה";

או שהמלה שבלמה הוזהה למקום אחר במשפט [למשל: שורה 15, מלבם / <- הרע

---. הסבר: "מלבם" הוזהה ומופיעה אחרי "הרע"].

(ג) בהערות:

ההערות מסודרות לפי מספר השורה.

פי = דפוס ראשון (פיזארו 1519).

ר = צ"מ רבינוביץ, "קטע קדמון של מדרש שיר השירים רבה", גנזי מדרש, תל-

אביב תשל"ז, עמ' 108-117.

מדרש שיר השירים רבה

1.2.3

(6) ר' פינחס בשם ר' לוי: גלוי היה לפי הקב"ה שעתידין להמיר כבודו באחר שנ' "וימירו את כבודם" (תהלים קו, כ). שלא יהו אומרים: אילו הִרְאָנו את כבודו ואת גדלו היינו מאמינים לו, ועכשו שלא הראנו את כבודו ואת גדלו אין אנו מאמיני' לו; לקיים מה שנ' "ואל תבא במשפט את עבדך" (תהלים קמג, ב).

1.2.4

5 (1) ר' יודן בשם ר' יודה ביר' סימון ור' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: בשעה ששמעו ישראל "אנכי יי' אלהיך", נתקע תלמוד תורה בלבם והיו למדים ולא היו

עדים E 4 T C B A. כ"י 4T מתחיל בשורה 3 (ואת).

1 פינחס/ פנחס E A לוי/ + אומר A, + אמר B; גלוי/ + ידוע B, גל>וי ידוע C; לפי/ לפני E C B A; הקב"ה/ מי שאמר והיה העולם B; שעתידין/ -ים E A, + ישראל E; 2 וימירו/ וימרו C; כבודם/ + בתבנית שור אוכל עשב A, ...? שור אוכל עשב C; יהו/ יהיו A; אילו/ אלו E C B A; 3 גדלו/ גדלו B 4T, + לא B; היינו... גדלו(2)/ C; היינו/ + ממירים אותו B; מאמינים... (4)לו/ ח B; ועכשו... (4)לו/ ח 4T; ועכשו/ ומעכשיו A; את/ ח E; 4 לקיים/ ולקיים B; ואל/ אל B A C; תבא/ *תב>א 4T; את/ אל B; את עבדך/ וג' 4T; 5 יודה/ יהודא A, יהודה 4T C; יודא E; ביר'... אומר/ ח A; ביר'/ בר C B, ביריב 4T; ור' יהודה/ ויהודה C; נחמיה/ נחמיה B, נחמ>י C; ר' (3) ור' B; אומר/ אמ' 4T; 6 יי'י אלהיך/ בסיני 4T; נתקע/ *נ>י נתקע 4T; כלכם/ בליבם 4T; והיו/ היו B; למדים/ -ין C A, למידים 4T; היו/ ח C B 4T; 7 משכחין/ משתכחין A, שכיחן

3 ?לז? V. 4 ?לז? V. * רבינוביץ (להלן ר) כותב "תבא". 6 * ר כותב "ניתקע". 7 * הכתיב "ר" או "רבי" אופייני לדיבור הישיר בין תלמיד לבין רבו, ומופיע רק בכ"י זה כמתייחס ל"משה רבנו". וראה ר, עמ' 110, הערה 4; וכן י' קוטשר, "קטעי גניזה למכילתא דר"י - אבות טקסטים", לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 103-115, במיוחד עמ' 105. ועיין להלן שורות 12, 17, 20. ** ר כותב "א>ת", אבל אני רואה רק חצי אלף בסוף השורה, וזהו רק סימן למילוי השורה; ואותו הסימן מצוי אחרי "עימנו" בשורה 9, ושם ר אינו מצייין אותו. * ר כותב "פרווביטן", ונראה לי שיש מקום לספק,

מְשַׁכְּחִין; באו להם אצל משה ואמרו: רבינו משה, תעשה את פְּרוּזְבִּיּוֹן שליח
בינותינו שנ' "דבר אתה עמנו ונשמע" (שמות כ, טז) "ועתה למה נִמְאֹת" (דברים
ה, כא); ומה הנייה יש באבדה שלנו?

10 (2) חזרו להיות למדים וְשַׁכְּחִים; אמרו: מה משה בשר ודם עוֹבֵר אף תלמיד <י>
עוברין בידו. חזרו ובאו להם אצל משה, אמרו לו: רבינו משה, ולוואי יגלה לנו
פעם שנייה, ולואי "ישקני מנשיקות פיהו", ולא <ו> י תקע דברי תורה בלבנו
כמות שהיה! אמ' להם: אין זו עכשו <אלא> לעתיד לבא הוא שנ' "ונתתי את
תורתִי בלבם ועל לבם אכתבנה" (ירמיהו לא, לב).

15 (3) ר' נחמיה אמ': בשעה ששמעו ישראל "לא יהיה לך", נעקר מלבם יצר הרע.
באו אצל משה, אמרו לו: רבינו משה, העשה פרוזבוט <י>נו, "דְּבַר אתה עמנו

עדים E 4T C B A.

C, שכּיחִים 4T; להם/ ח 4T E, להן C; ואמרו/ אמרו 4T B A +, לו 4T C B A;
רבינו/ ר' 4T *; רבינו משה/ -> E C; משה/ ח A; תעשה/ היעשה A, העשה B,
עשה C, העושה 4T; את/ **ח 4T, אתה C B A; פרוזבוט/ ח A, פרוזבוטון B,
פרוזב?דין? C, *פרוזביט? 4T; שליח/ ח 4T; 8 שנאמר/ ח 4T A; עמנו/ עימנו
4T; נמות/ + כי ת- <א>כלינו C; 9 הנייה/ הנאה C B, הניה 4T; יש/ *ישב (SIC)
4T; באברה/ באבידה 4T C A; 10 למדים/ -ין C B A, למידים 4T; ושכּיחִים/
והיו שוכּיחִים A, -ין C B, ושכּיחִים 4T, ושוכּיחִים E; תלמיד <י>נו/ תלמידיו C A,
תלמודו B E, תלמדי?דו 4T; 11 עוברין/ -ים A, עובר 4T B E; בידו/ ח C, מיד
E A; ובאו להם/ ח 4T; ובאו/ באו E; אצל/ אל E; אמרו/ אמ' 4T; רבינו/ ח C,
רב' 4T; רבינו משה/ -> E B A; ולוואי/ ולואי C B A, לוויי 4T, לוואי E;
יגלה/ יעלה C; לנו/ עלינו 4T C; 12 שנייה/ שניה E; ולואי/ הלואי C B A, לוויי
4T, לוואי E; ישקני/ ישקני C; ולא <ו>י/ הלואי C B A, לוויי 4T, לוואי E, +
כמות שהיה יהיה לווי 4T; דברי/ ח 4T B, תלמוד C; תורה בלבנו/ תורתו בליבנו
4T; 13 שהיה/?צ?היה A, <שהיה> C; אמ' / שאמ' C; להם/ להן 4T; עכשו/
עכשיו 4T B E; <אלא>/ ח 4T, אבל C B A E; לעתיד/ לעתד C; לבא/ לבוא
A, *לב <ו>א 4T; הוא/ היא 4T C, + <מחזירה?> B; ונתתי/ נתתי A; את/ ח
B; 14 כלבם/ בקרבם 4T C B E; אכתבנה/ וג' 4T; 15 נחמיה/ ה נחמיא B; אמ' /
ח 4T, אומר A; ישראל/ ח A; לך/ + סיני 4T; מלבם/ - הרע --- 4T C B;
16 משה (ו)/ + עליו השלום A; רבינו/ רבי 4T; רבינו משה/ -> E B A; העשה/

כי המלה ביוונית היא *πρεβεύτης*. * 9 מסתבר שיש פה דיטוגרפיה. * 13 ר כותב
"לבוא". * 16 ר כותב "עמנו".

ונשמע', ועתה למה נמות", ומה הנייה יש באבדה שלנו? מיד חזר יצר הרע למקומו.

(4) חזרו אצל משה ואמרו לו: רבינו משה, יגלה לנו פעם שנייה ולואי "ישקני מנשיקות פיהו!" אמ' להם: אין זו עכשו אבל לעתיד לבוא היא, דכת' "והסירותי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו, כו).

1.2.5

(1) ר' עזריה, ואמרי לה ר' אלעזר, ור' יוסי בר' חנינא ורבנין. ר' לעזר אומ': <משל> למלך שהיה לו מרתף של יין; בא אחד אורח ראשון, מזג לו את הכוס ונתן לו. בא השני ומזג לו את הכוס ונתן לו. כיון שבא בנו של מלך נתן לו את המרתף כולו. 25

עדים E 4T C B A

היעשה A, תעשה C E, + אתה C B, + את E; פרוזבוט <י>נו/ פרוזבוטין A, פרוזבוטין B, פרוזב?דן? C, פרוז?ביטנו 4T, פרוזבין E, + שנאמר B A, + בינינו שב' C, + שליח בינותינו שנאמר E; עמנו/ *עימנו 4T; 17 ונשמע'/ ונשמעה ואל ידבר **עימנו אלהים פן נמות 4T; הנייה/ הנאה C B A; כאבדה/ באבדה? B, באבידה C 4T; שלנו/ הזו 4T; מיד/ ח 4T; 19 אצל/ ח B, אל A, על E; משה/ למשה B, + עליו השלום A; ואמרו/ אמ' 4T; רבינו משה/ -> C E; רבינו/ ר' 4T; משה/ ח A, + הלואי C B A, + לוויי 4T, + לוואי E; יגלה/ ויגלה A, ייגלה 4T; לנו/ ח B, עלינו C 4T; שנייה/ שני E; ולואי ישקני/ ח B; ולואי/ הלואי A E, והלואי C, לוויי 4T; ישקני/ ישקני C; 20 פיהו/ ח 4T, + כמו שהיה בראשונה B, + ... והלואי יעקר יצר הרע מלבינו כמו שהיה בראשונה C, + כמות שהיה לוויי יעקיר יצר הרע מלבינו כמה שה' 4T; עכשו/ עתה A, עכשיו B 4T E; אבל/ ח 4T; לבוא/ לבא C B A E; היא/ ח B, הוא E; דכת'/ ח 4T, שנא' C B; 21 האבן מבשרכם/ וג' 4T; מבשרכם/ וג' C B; 22 ר'/ ח 4T; עזריה/ אלעזר A, עזריא B; ואמרי'/ ואמרי <ן> A, אמ' 4T; אלעזר/ עזריה A, לאזר 4T, אליעזר E; ור' יוסי/ ר' *יוסה 4T; בר' חנינא/ ח A, בן *חנינה 4T, + ור' יצחק C, + ר' יצחק 4T; ורכנין/ ורבנן C B E; לעזר/ אלעזר C B A, אליעזר E; אומ'/ אמר A 4T; 23 <משל>/ ח B A 4T, משל E; מרתף/ מרתף C; של יין/ שליין 4T; בא אחד/ נכנס 4T; אחד אורח/ -> A; מזג... (26) הראשון/ ח C; מזג לו/ (לו מזג) -> --- A; את/ ח B 4T; הכוס/ כוס 4T; 24 ונתן... בא/ ח 4T; בא/ ובא E; ומזג/ מזג

(2) כך אדם הראשון נצטווה על שש מצות. הה"ד "ויצו יי אלהים על האדם" (בראשית ב, טז).

(3) "ויצו", ע"ז, המד"א "כי הואיל הלך אחרי צו" (הושע ה, יא); "יי", על קללת השם שנ' "ונקב שם יי מות יומת" (ויקרא כד, טז). "אלהים" אלו הדיינים שנ' "עד האלהים יבא ד?בר שניהם" (שמות כב, ח). "על האדם" (בראשית ב, טז) זו שפיכות דמים שנ' "שופך דם האדם" (בראשית ט, ו). "לאמר" זו גלוי עריות דכת' "לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו" (ירמיהו ג, א), "מכל עץ הגן" (בראשית ב, טז) על הגזל דכת' "המן העץ אשר צויתך" (בראשית ג, יא).

עדים E 4T C B A

4T; את/ ח B 4T; הכוס/ כוס 4T, + השלישי מזוג לו כוס הרביעי 4T; ונתן לו/ ח 4T; כיון/ וכיון 4T; של מלך/ ח 4T; נתן/ ונתן A; את/ ח A E, + כל 4T; 25 המרתף/ המרת <-> 4T; כולו/ ח 4T, כלו A; 26 נצטווה/ נצטוה B, ניתנו לו על ידיו 4T; על/ ח 4T; שש/ שבע E, + מאות A; הה"ד/ שנ' C, הדא היא 4T; אלהים/ אלקים A, <-> 4T; על/ את B; על האדם/ וג' 4T, + לאמר A, + לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל E; 28 ויצו/ ח 4T, + אמר ר' לוי אין ויצו אלא C B, + ר' לוי אמ' אין צו אלא 4T, + לו E; ע"ז/ עבודת כוכבים E; המד"א/ כמד"א 4T A, שנ' C; כי/ ח A; הואיל הלך/ <-> 4T; הואיל/ הואיל C; הלך/ ח C; אחרי/ אחר A; צו/ + וג' 4T; יי"י/ ח B, + ציוהו 4T; על/ זו E; קללת/ קיללת 4T; 29 שנ' (BIS)/ כמד"א 4T; ונקב... אלהים/ ונו-> 4T; מות יומת/ ח A; אלו/ צוהו על 4T; 30 עד האלהים... האדם/ *אלהים <-> 4T; זו/ על B, צוהו על 4T; 31 שנ' / כמד"א 4T, דכתיב E; דם האדם/ <-> דם 4T, + באדם A, + באדם דמו ישפך C; לאמר/ <-> 4T; זו/ זה C A, על B, ציוהו על 4T; גלוי/ גילוי A 4T; 32 דכת' / ח C, כתיב B, כמד"א 4T; לאמר / * <לאמר> B; ישלח/ <-> 4T; איש את/ <-> B; את... מכל / * <-> כל 4T; אשתו/ + ואיש את שפחתו C; והלכה מאתו/ ח A, + והיתה לאיש אחר C; עץ (33)הגן/ <-> B, + *אכול תאכל וג' צוהו 4T; 33 על/

30 * כנראה אין רווח מספיק בכה"י לשמות כב, ה, ור מציע שהיה כתוב פה "אלוהים לא תקלל" (שמות כב, כז) 32 * ר כותב "לאמור" עם ויו, אבל אין ויו בכה"י, ונראה שיש כאן טעות דפוס, כי גם בפי אין ויו, ור אינו רושם חילוף נוסח באפאראט; ** אין מקום בכה"י לפסוק השלם, ור כותב "וג'ו" < >, אבל אינני רואה מלה זו. 33 * ר כותב "אכל" ללא ויו, אבל לפי דעתי הויו היא ברורה, וכאן אי אפשר להשוות לפי,

(4) נח נתוסף לו אבר מן החי. דכת' 'אך בשר בנפשו דמו' (בראשית ט, ד).
 35 אברהם על המיל'; יצחק חנכה לשמנה; יעקב על גיד הנשה שנ' 'על כן לא
 יאכלו בני יש'ר את גיד הנשה' (בראשית לב, לג); יהודה על היבמה שנ' 'ויאמר
 יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה' (בראשית לה, ח). אבל את רמ"ח
 מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה.

(5) ר' יוסי בר חנינא אמ': <משל> למלך שהיה מחלק אֶסְפְּנִיּוֹת ללגיונותיו על
 40 ידי דְּקָסִין ואיערכאין וְאֶסְטְרָטְלִין; כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד. ר' יצחק אומ':
 למלך שהיה אוכל אֶיֶפְסְטְלִין; כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד.

עדים E 4T C B A

זה E; דכת'... צויתך / <-> 4T; דכת' / שנאמר B A; צויתך / צויתך A;
 34 נח/ בא נח A, נוח C 4T; נתוסף... אבר / נתוסף* <-> 4T; נתוסף / נתוסף B
 E; החי... אך / ה <-> 4T; דכת' שנ' C; בשר / + (זו) B; דמו / ח B, + לא
 תאכלו C, וג' 4T; 35 אברהם / בא --- A, + וצוהו A, + נצטווה C, נצטווה E; על /
 ח 4T; המיל' / המלה A, מילה 4T, + שנ' ואת הברית C, + ויאמר אלהים אל
 א <-> (בראשית ט, יז) 4T; יצחק חנכה / ה <-> 4T, + לו C; לשמנה / לשמנת A,
 לשמונה 4T, לא' C, + ימים E A, + שנ' וימל אברהם את יצחק בנו בן מ' שנים C,
 + וימל אברהם וג' (בראשית כא, ד) 4T; על (2) ח 4T; גיד / גי C; הנשה שנ' על /
 הנש <-> 4T; 36 יאכלו / *יוכאלו 4T; גיד הנשה / וג' 4T; יהודה / יהודא A, יהוד
 B, + נצטווה C; על / ח 4T; היבמה / יבמה 4T; שנ' / ח 4T; ויאמר... (37) לאונן /
 ח C; ויאמר... (37) אותה / ויא <-> 4T; 37 יהודה / יהודא A; ויבם אותה / ח B;
 אבל את / ח 4T; אבל / אכל (SIC) E + הנה C; את / ח E, + מוצא B, + שעמדו
 בני לפני הר סיני ואמרו כל אשר דבר י <-> (שמות יט, ח) <-> שו לו לאומה אחת
 ניתנה להם כל התורה כלה מימין 4T; רמ"ח / ח E A, מאתים ושמנה B, <->
 ושמנה 4T; 38 מצות / מצוות 4T; ושס"ה / ח E A; מצות / ואת --- A, ומצות E,
 <-> 4T; 39 ... אמ' / אמר יוסה בן חנינה 4T; חנינא / + ורבנין E; אמ' / ח B,
 אמרין E; <משל> / ח B A 4T E, משל C; שהיה / ח C; אספניות / אספניות B,
 אופסניות 4T, אספניות E; ללגיונותיו / לגיונותיו C, ללגיונותיו 4T; 40 דכסין /
 דוכוסין B, דוכסין C 4T E; ואיערכאין / ואפרכין A, ואפרכין B, ואערכ' C, ועל
 ידי אפרכין 4T, ואפרכין E; ואסטרטלין / ואסטרטילין A, ועל ידי איסטרטלין 4T,
 ואיסטרטילין E; כיון / וכיון 4T; שבא / ח A; ... (41) ליד / ח A C; ר' יצ' אומ' /
 אמ' ר' יצ' 4T; אומ' / אמ' B; 41 אוכל / <אוכל> B; איפסטלין / פסטילין 4T;

כי שם הפסוק מקוצר. * 34 ר כותב "ניתוסף", ונראה שגם פה חלה טעות דפוס, בשל
 אותה הסיבה כבשורה *32. * 36 ר כותב "יאכלו".

(6) רבנין אמרי: למלך שהיה אוכל חתיכות; כיון שבא בנו נתן לו מיד ליד. ויש אומ' שגמעה מפיו ונתן לו שנ' "כי יי יתן חכמה מפיו דעת ותבונה" (משלי ב, ו).

45 (7) ר' אבהו, ואמרי לה ר' יהודה, ור' נחמיה. ר' יהודה אמ': שנים חברים שהיו עסוקין בדבר הלכה; זה אומ' בית אב של הלכה וזה אומ' בית אב של הלכה. אמ' הקב"ה: משוקיותהון על ידי.

(8) ר' נחמיה אמ': אפילו הבל היוצא מפיו; כמה דתימר "ואיוב הבל יפצה פיו" (איוב לה, טז). אמ' הקב"ה: משיקותהון עלי? <ו>?.

עדים E 4T C B A

כיון/ וכיון 4T; נתן... (43)אומ' / 4T ח; 42 רבנין... ליד/ ח A; רבנין/ רבנן E C; ויש' (43)אומ' / ח C; 43 שגמעה/ שגומעה C, שמטה 4T, שמנעה E; מפיו/ לתוך פיו C B; ונתן/ ונתנה 4T; שנ' / כך 4T; יי' יתן/ -> B; חכמה/ + *לכל אבל 4T; תבונה/ + לישראל 4T; 45 ר' אבהו/ רבי A, ר' אייבו 4T; ואמרי/ אמר B A 4T; יהודה (ו) / יהודא A; נחמיה/ נחמיא B A, + ורבנן B C, + *ורבנין 4T; יהודה (2) / נחמיא B A, נחמיה E C; אמ' / אומר A; שנים/ שני 4T A; חברים ** / חבירים C; שהיו/ ח C B, שהם A, שהן 4T, + יושבים 4T; 46 עסוקין/ עוסקים A B, *ועסיקין 4T, -ים E; בדבר/ בדיברי 4T, + של B; של (BIS) / שלי A; של (ו) / הלכה/ שלהלכה 4T; וזה/ + אינו 4T; של (2) / הלכה/ שלהלכה 4T; 47 משוקיותהון... (49)הקב"ה/ ח C; משוקיותהון/ משוקיותהן A, משוקיותהם B, משיקות הן 4T, שוקיותהון E; על ידי/ עלי 4T; 48 ר' נחמיה אמ' / אמר ר' נחמיא A, ר'י אמר E; נחמיה/ נחמיא B; הבל היוצא/ הבלה יוצא (SIC) V, הבל יוצא B; מפיו/ מפייהם 4T; כמה דתימר/ כיון שאמר A, כמד"א B, היך מה דאת אמ' 4T, כמד"ד E; ואיוב/ איוב A; פיו/ פיהו B A 4T E; 49 משיקותהון/ משוקיותהן A, משוקיותהם B, משיקותהם C, משיקין 4T, משוקיותהון E; עלי? <ו>? / עלי? <ו>?

43 * ר אינו רושם באפאראט את התוספת הזאת באמצע הפסוק; ויש עוד טעות דפוס, כי הוא כותב "מפי ודעה", אבל בכה"י כתוב "מפיו דעה", כמו בפסוק. 45 * ר כותב "רבנן", וכן באפאראט, אבל אני קורא "רבנין". ** ר כותב "חבירים"; אבל בכה"י כתוב "חברים" כמו בפ', ואין לכך רמז באפאראט. 46 * לפי הצילום היור אינה

50 (9) ורבנין אמרי: עתידות נפשותיהן של אלו ליטול בנשיקה. אמר עזריה: מצאנו שנפשו של אהרן לא נטלה אלא בנשיקה. הה"ד "ויעל אהרן הכהן אל ה(.) <ר> ההר על פי יי"י וימת שם" (במדבר לג, לח). נפשו של משה מנין? שנ' "וימת שם משה עבד יי"י על פי יי"י" (דברים לד, ה).

55 (10) מרים מנין? שנ' "ותמת שם מרים" (במדבר כ, א). מה "שם"? שנאמ' להלן "על פי יי"י, אף כאן כן אלא שגנאי לפרשו. ושאר כל הצדיקים מנין? שנ' "ישקני מנשיקות פיהו". אם עסקת בדברי תורה ששפתיך מתנשקות סוף שהכל מנשקין לך על פיך.

(11) ד"א. "ישקני מנשיקות", יזיני, יטהרני, ידבקני. "ישקני" יזיני, מדכת' נושקי קשת מימינים ומשמאילים" (דברי הימים א יב, ב). אמר שמואל בר'

עדים E 4T C B A.

A, עליו B, עלי 4T C E; 50 ורבנין/ ורבנן C; עתידות/ עתידין B E, עתידים C, סוף שנפשותיהם עתידות 4T; נפשותיהן/ נפשיהון E A, - הם C; של אלו/ ח 4T; ליטול/ לינטל E C, להינטל 4T; בנשיקה/ + היך מה דאת אמ' ישקני מנש' פי 4T; עזריה/ עזריא B A, אלעזר C; 51 מצאנו/ ח B, מצינו C A 4T; שנפשו... אלא/ שניטלה נפשו *שלאהרון 4T; אהרן (BIS)/ אהרון C; נטלה/ ניטלה C B; הה"ד/ הדה היא 4T; הכהן/ ח A; אל... (52)של/ ח 4T; 52 ה(.)הר/ הר ההר C B A E; וימת שם/ ח A; נפשו/ ונפשו E A; משה/ + רבינו A; מנין/ מניין 4T; שנ' / ח 4T, נאמר A, דכתיב B; 53 וימת שם/ -> A; יי"י... יי"י/ וג' 4T; יי"י (1) / + בארץ מואב C; 54 מרים... (55)לפרשו/ ח 4T; שנ' / דכתיב E A; מרים (2) / + ותקבר שם C; שנאמ' / האמור C B; להלן/ ח B, שם C; 55 כן/ ח B A; מנין/ מניין 4T; שנ' / ח 4T; 56 ישקני... פיהו/ *?ליש' משיק פיה? 4T; ישקני/ ישקני C; עסקת... ששפתיך/ עמלתה בתורה סופך להשיק לאחרים סוף שאחירים משיקים לך סוף **שדברך מיתנשקים סוף סיפתות <י> 4T; ששפתיך/ ששפתותיך B, שפחותיך C; מתנשקות/ מנזו'שקות A, מנשקות C, מיתנשקות 4T, מנושקות E; סוף/ ולבסוף C; שהכל/ הכל C A; 57 מנשקין/ מנשקות B, נושקין C, נושקים 4T; לך/ ח B; על פיך/ ח 4T; 58 ד"א/ ח 4T; ישקני מנשיקות/ ח B; ישקני (1) / ישקני C 4T; מנשיקות/ ח 4T; יזיני (1) / יזיני C, יזיני C, יטהרני/ יטהרני C 4T; ידבקני/ ידבקני A 4T; ישקני (2) / ח B; יזיני (2) / יזיני E B, יזיני C, יזיני' 4T; מדכת' / ח C, כמה דאת אמר B, היך מה דאת א' 4T; 59 נושקי/ + רומי A, <נושקי רומי> B; מימינים ומשמאילים/ מימינים ומשמאלי'

בטוהה, אבל גם לא ברור אם יש שם ויו. 51 * ר כותב "שלאהרן", ללא ויו. 56 * יש

60 נחמן; נמשלו דברי תורה בזיין; מה הזיין הזה מתקיים עם בעליו בשעת מלחמה, כך דברי תורה מתקיימן עם מי שעמל בהן כל צרכן.

(12) ר' חונא בר אחא מיתי לה מהכא "רוממות אל בגרונוס חרב פיפיות בידם" (תהלים קמט, ו), שהיא אוכלת משני צדדיה, נותנת חיים לעולם הזה וחיים לעולם הבא.

65 (13) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנין. ר' יהודה אומ' שהתורה שנאמרה בפה אחד נאמרת בפיות הרבה. ר' נחמיה אמ': שתי תורות; אחת בפה ואחת בכתב. ורבנין אמ' שהן גוזרין על העליונים ועושיין, על התחתונים ועושיין.

עדים E 4T C B A.

A, מימינם ומשמאלם C, וג' 4T; שמואל/ שמעון E; בר' / בר B A; 60 נמשלו/ מצינו שנמשלו 4T; משלו E, A + משל A; בזיין/ כזיין E A; עם/ ח E A; על 4T C B; בעליו/ לבעליו E; בשעת מלחמה/ ח 4T; 61 כך/ + (בעליו) B; מתקיימן/ מתקיימים A, מתקיימן B, מיתקיימים 4T, מתקיימת E; עם/ על C, על כל 4T; שעמל/ שהוא עמל B 4T, שהוא שהוא עמל (SIC) C; בהן/ בהם C; ג צרכן/ -ם A, צורכן 4T; 62 חונא/ חונא C A, חונה 4T, חנא E; בר אחא/ בשם ר' אחא 4T; מית/ מיית B A; ונמפיק? C, שמע 4T; מהכא/ מן הדא שנא' B, מן הגה שני' C, מן הדן קרייה 4T; בגרונוס... בידם/ וג' 4T E; חרב/ וחרב C A; בידם/ -ן B; 63 שהיא/ חרב פיפיות --- A, חרב --- 4T, מה החרב --- E; צדדיה/ צדיה A, צדדים E, + כך דברי תורה A, + כך תורה E; לעולם/ בעולם A 4T; 64 לעולם/ בעולם 4T; 65 יהודה (BIS) / -א A; נחמיה/ -א B A; ורבנין/ ורבנן E, C B A; רבנין 4T; אומ' / אמר C 4T; שהתורה/ תורה 4T, התורה E; כפה/ (בא)פה C; אחד/ אחת C E; 66 נאמרת/ נאמרה 4T E; כפיות/ במאמרות 4T; ר' / ור' C; נחמיה/ נחמן A, נחמיה B; אמ' / אומר C B A; שתי תורות/ ח 4T, + נאמרו E; אחת/ תורה 4T, אחד E; כפה... ככתב/ תורה שבעל פה ואחת שבכתב A, ככתב ואחת בעל פה C B; ואחת/ ותורה 4T, ואחד E; ורבנין/ ורבנן C A; 67 אמ' / אומ' 4T A; שהן/ ח 4T, שהם A, שהיו C; גוזרין/ נוזרין E; ועושיין (BIS) / -ים 4T A,

קווים על שלוש התיבות האלה, וספק אם הם סימני מחיקה או סימני קיצור. ** ר

(14) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, טעמ' דרבנן. כת' "כי היו שרי קדש ושרי האלהים" (דברי הימים א כד, ה). "שרי קדש" אלו מלאכי השרת, המד"א "ואחלל שרי קדש" (ישעיהו מג, כח); "שרי האלהים" אלו ישר', דכת' "אני אמרתי אלהים אתם" (תהלים פב, ו); שהן גוזרין על העליונים ועושין, על התחתונים ועושין, כשהן עושין בטהרה.

(15) "ישקני מנשיקות פיהו"; יטהרני, ידבקני. "<י>שקני", יטהרני; כאדם שהוא משיק שני גבים זה על זה והוא מדביקן, כד"א "כמשקוב) גבים שוקק בו" (ישעיהו לג, ד).

(16) ד"א. "ישקני", ידבקני, המד"א "וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה" (יחזקאל ג, יג). "ישקני", יוציא לי קול נשיקות מתוך פיהו.

עדים E 4T C B A

+ וגוזרין' C; על/ ועל A; 68 יהושע/ יהושע C 4T; טעמ' / טעמא A, טעמהון C, א' טעמהון 4T, אמר טעמון E; דרבנן/ רבנן A, דרבנן C 4T; כת' / ח 4T, דכתיב E; קדש/ קודש 4T; ושר'... (70)האלהים/ ח 4T; 69 האלהים/ אלזרם C; אלו/ + מלאכי אלו A; המד"א/ כמד"א A, כד"א C; 70 האלהים/ אלהים B, אלזרם C; אלו/ אילו 4T; דכת'... (71)אתם/ קודש ישראל ליי"י (ירמיהו ב, ג) ושרי האלהים 4T; דכת' / שנא' C, + בהם A, + בהן B, + בהון E; 71 שהן / <ש>הן C; גוזרין/ ים- 4T A; ועושין/ ים- 4T A; על/ ועל C A 4T; 72 ועושין/ ים- 4T A; וכשהן... בטהרה/ ח 4T; כשהן/ ושהם A; עושין/ ים- A; בטהרה/ (בטכרא) <-> <בטהרה> B; 73 ישקני/ ד"א --- E C, ישקי' 4T; מנשיקות פיהו/ ח 4T; יטהרני (1) / ח C, יטהריני 4T; ידבקני... יטהרני (2) / ח 4T; ידבקני/ ידבקני A, ידביקני C; <י>שקני (2) / (1) <י>שקני V, ח A, ישקני C; יטהרני (2) / ח A, יטהריני C; כאדם (74)שהוא/ ח 4T; 74 משיק/ מנשיק C, כמשיק 4T; גבים (1) / ין- E B, גוים 4T; זה (1) / <-> 4T; על זה/ על גב זה A, לזה 4T; והוא מדביקן/ ויודביקן A, והוא מדביקם C, והן טהורים זה מזה 4T; כד"א / ח C, כמד"א B A, היך מה דא' 4T; (כמשקב) ... בו/ ח B; (כמשקב) / כמשק C A E, *כמשיק 4T; גבים (2) / גיזים** 4T; בו/ <-> 4T; 76 ד"א... המד"א / ח B; ד"א / ח 4T + ישקני מנשיקות פיהו E; ישקני/ ישקני C; ידבקני/ ידביקני E A, ידביקני C, ידבקני 4T; המד"א / כד"א C A, היך מה דא' א' 4T; וקול/ ח A; משיקות/ מנשיקות A; אשה/ <-> 4T; 77 ישקני/ ח 4T, ישקני C, ד"א --- E; יוציא לי/ יוצ' <יא>ני C;

כותב "שהבלך" (1). 74 * ר כותב "כמשק". ** ר כותב "גבים".

1.2.6

(1) תמן תנינן: שאל ר' ישמעאל את ר' יהושע שהיו מהלכין בדרך, אמ' לו: מפני מה אסרו את גבינת הגוים? אמ' לו: מפני שמעמידין אותה בקיבת נבלה. אמ' לו: והלא קיבת העולה חמורה מקיבת נבילה; ואמרו: כהן שדעתו שורפה חיה. ומהו שורפה חיה? גמיע לה. אמ"ר שמעון בן לקיש: עשו אותה כשותה בכוס מזוהם, לא נהנה ולא מועיל.

(2) אמ' ליה: אם כן, למה לא אסורה בהנייה? והשיאו לדבר אחר. אמ' לו: ר' ישמעאל אחי! היאך אתה קורא "כי טובי דדיך מיין" או דודיך מיין? אמ' לו: אין הדיבור כך, שהרי חבירו מוכיח עליו כן "ריח שמניך טובים".

עדים E 4T C B A.

קול/ ח 4T; פיהו/ פיו C; 78 תמן/ ח 4T, כי טובים דודיך מיין --- E; תנינן/ + בע"ד C, + אמ' <-> 4T; יהושע/ יהושע C 4T; שהיו/ כשהיו C; מהלכין/ -ים 4T; אמ'... אסרו/ <-> 4T; אמ' ח E, אמרו B; לו/ ח B A E; 79 את/ ח A C B; גבינת/ גבינות A; לו (2) ליה A; מפני/ מתוך C; שמעמידין/ -ים 4T; אותו/ אותן A, אותה E 4T C B; בקיבת נבלה/ <-> 4T; לו/ ליה A, לן B; 80 והלא/ ח 4T; קיבת/ ח C; העולה/ העלה C; נבילה/ נבלה E C A; ואמרו/ אמרו 4T C B; כהן/ כל --- A; שדעתו שורפה/ <-> 4T; שדעתו/ שדעתן C, + יפה E C B A; חיה/ חיה 4T; ומהו... (81) חיה/ ח C B; ומהו/ מה הוא 4T, מה E; 81 שורפה/ שורפה 4T; חיה ח 4T; גמיע לה/ כי גמיע לה C, גמי עלה A, גמיע לה B, גמילה 4T; אמ"ר שמעון בן לקיש/ ואמר ר' שמעון בן גמליאל A, אמר ריש לקיש B, אמ"ר יב"ל C, אמ"ר שמעון <-> קיש 4T; עשו/ <-> 4T; אותה/ אותו 4T; כשותה/ כשותה כשותה (SIC) C; בכוס/ + חמ' קרה אמ' השתי בכו 4T; מזוהם/ מזוכם A, זזוהם 4T; 82 לא נהנה ולא מועיל/ <-> ולא <-> 4T; 83 ליה/ רשב"ל C, לו 4T, + מפני שמעמידים בקיבת עגלה עבו <-> 4T; אפ... אחר/ ח 4T; למח/ ח C, <למה> B; בהנייה/ הנאה C B A; והשיאו/ והשיאוה C; לו/ ליה A; ר' (84) ישמעאל/ <-> עאל 4T; ר' ח E; 84 היאך/ היך 4T; דדיך/ דודיך E C B A, דודיך 4T; מיין (1) ח 4T; און... מיין (2) ח C; או/ + כי טובים B; דודיך... לו/ <-> 4T; דודיך/ דודיך E; לו/ ליה A; אין/ סוף C; 85 הדיבור/ הדבור B, הדבר 4T E; כך/ כן 4T; מוכיח/ לימד C B A, מלמד 4T, בא לימד E;

81 * על המלים "חמ' קרה" יש סימני מחיקה.

(3) ולמה לא גלה לו? אמ"ר יונתן: מפני שבקרב אסרוה ור' ישמעאל היה קטן. ר' שמעון בן חלפתא ור' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן. כת' "כבשים ללבושך" (משלי כז, כו) כבשם כת': בשעה שתלמידך קטנים תהי מכבש לפניהם דברי תורה; הגדילו ונעשו תלמידי חכמים, תהי מגלה להם סתרי תורה.

90 (4) תני ר' שמעון בן יוחאי: "ואלה הדברים אשר תשים לפניהם" (שמות כא, א). מה סימה זו אינה נגלית לכל אדם כך דברי תורה אין מגלין אותן לכל אדם.

(5) ר' חוניא בעי ור' חמא בר' עוקבא מקשי. אם להפליגו היה מבקש היה לו להפליגו מחמשת הכרעות שבתורה; ואלו הן: שאת, ארור, מחר, משקדים וקם. שאת: "הלא אם תיטיב שאת או שאת אם לא תיטיב" (בראשית ד, ז). אמ"ר 95 תנחומא: אית לי חורי: "ובני יעקב באו מן השדה כשמעם" (בר' לד, ז) או כשמעם באו מן השדה.

עדים 4T C B A E. כ"י 4T נגמר בשורה 94 (תיטיב [2]).

כן/ ח 4T B וכן A; שמניך טובים/ ש <-> 4T; 86 ולמה לא/ א <-> 4T; גלה/ גילה 4T B; אמ"ר יונתן/ ח 4T; מפני/ + מה C; אסרוה/ אסורה A; ישמעאל... (87)שמעון/ ישמעא <-> עון 4T; 87 חלפתא/ חלפותה 4T; ור'/ ר' 4T; חגי/ אחאי B, חגי... נחמן... כבשים/ נחמ <-> שים 4T; ללבושך/ ללבושך 4T B, ללבשך C; 88 כבשם/ כבשים 4T C A E, כבושים B; כת'/ ח C; בשעה שתלמידך/ — שתלמידך E A, כשתלמידך 4T; תהי/ ח B, תהיה E C, הוי 4T; מכבש לפניהם/ כבש להם B, מכבש להם C, כו <-> 4T; 89 הגדילו/ היגדילו 4T; ונעשו/ נעשו C; תהי/ ח B, תהא A, תהיה C, הוי 4T; מגלה להם סתרי/ מגל <-> 4T; מגלה/ גלה B, מעלה C; 90 יוחאי/ יאחי B, יוחי 4T, רשב"י E; ואלה/ אלה 4T; הדברים/ המשפטים B A 4T C E; לפניהם/ <-> 4T; 91 סימה/ שימה E C; זו/ ח 4T; נגלית/ ניגלית 4T, + אלא 4T C; לכל אדם/ לפני אדם C, ליחיד 4T; כך/ + הן E; דברי... אותן/ ח A + לא תהא מגלה טעמי תורה 4T; אין... אדם/ ח E; אותן/ — C A; 92 חוניא/ חנינא C A, חונא B E, חונייה 4T; בעי/ בשם 4T; ור'/ ר' 4T; חמא/ חמה 4T C; עוקבא/ ע <-> קבא C, — 4T; משקי/ ח 4T; אם/ <-> 4T; להפליגו/ להפליג B; היה/ אתה C B; 93 <מחמשת הכרעות שבתורה> B; מחמשת/ מחמש 4T A, מחמשה E; ואלו הן/ ח C; משקדים/ משוקדים 4T C B A E; וקם/ ??קום C; 94 שאת (ו) ח B A E C; הלא... תיטיב (2) ח B; תיטיב (1) תטיב E A, תיטב C; או שאת/ ח 4T; תיטיב (2) תטיב E A, תיטב C, + כי באפם הרגו איש וברצונם עיקרו שור ארור או ארור אפם כי עז (בראשית מט, ו-ז) ויאמר משה אל יהושוע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק מחר או מחר אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות יז, ט) ובמנורה 4T; 95 תנחומא/ ה- C; אית/ את A; חורי/ אחורי B;